

M. STIJNEN

**DE CRIMINALITEIT IN DE GEMEENTE HEERLEN TUSSEN
1900 EN 1965**

Bezien in het licht van de sociaal-economische ontwikkelingen

Inleiding

De sociaal-economische geschiedenis van de gemeente Heerlen en het omringende gebied, wel bekend als de “Oostelijke Mijnstreek”,¹ staat sinds het begin van deze eeuw in het teken van de industrialisatie. Tussen 1899 en 1930 worden in deze streek tien steenkolenmijnen in bedrijf genomen, waarvan er drie in Heerlen zelf liggen en de andere zeven in de onmiddellijke nabijheid van deze gemeente. Het explosieve karakter van de industriële ontwikkeling brengt veel problemen op het maatschappelijke vlak met zich mee. Tot omstreeks 1930 heeft de met de industrialisatie gepaard gaande economische en sociale instabiliteit in het gebied een duidelijke weerslag op de aard en omvang van de misdaad en de misdaadbestrijding. Na de jaren dertig volgt een wat rustiger periode; zowel op economisch als op sociaal vlak is er sprake van enige stabilisatie in de verhoudingen. Dit duurt tot het begin van de jaren zestig, wanneer bij de regering en bij de mijndirecties het besef groeit dat de steenkolenindustrie in Limburg geen toekomst meer heeft. In het onderstaande wordt ingegaan op de invloed van de typische maatschappelijke problemen in de regio op de criminaliteit en de bestrijding ervan ten tijde van de industrialisatie. Onderzocht wordt in hoeverre bepaalde deprivatieverschijnselen en veranderingen in het sociale controlepatroon een rol hebben gespeeld. De nadruk ligt daarbij op de gebeurtenissen in de gemeente Heerlen, aangezien deze de rol van centrumgemeente vervult en daardoor een groot deel van de problematiek aantrekt.

¹ Gemeenten gelegen in de Oostelijke Mijnstreek vóór de gemeentelijke herindeling van 1-1-1982: Heerlen, Hoensbroek, Kerkrade, Eygelshoven, Nieuwenhagen, Schaesberg, Ubach over Worms, Oirsbeek, Nuth, Schimmert, Wijnandsrade, Borcholtz, Simpelveld, Voerendaal, Klimmen, Brunssum, Bingelrade, Jabeek, Merkelbeek, Schinveld, Amstenrade.

Een maatschappij in verandering

Omstreeks de eeuwwisseling is de economische situatie in oostelijk Zuid-Limburg niet bijzonder rooskleurig. Het gebied heeft een overheersend agrarisch karakter. De condities in de landbouw zijn echter slecht tengevolge van de ongunstige positie van Zuid-Limburg op de afzetmarkt. De armoede onder de bevolking noopt velen tot het verrichten van seizoensarbeid in het buitenland, met name in Duitsland. Ook is er sprake van een omvangrijke grenspendel: een deel van de bevolking trekt dagelijks naar Aken en omstreken om aldaar in de mijnen en hoogovens te gaan werken.

De vondst van grote steenkolenlagen brengt nieuwe hoop voor de streek. De exploitatie van de steenkolenvelden komt echter traag op gang. Niet alleen de verouderde ontginningsmethoden maar ook de gebrekkige infrastructuur en de daling van de steenkolenprijzen na 1880 verminderen de interesse voor ontginning. Met de aanleg in 1896 van een spoorwegverbinding tussen Sittard, Heerlen en Herzogenrath is een voorwaarde voor de exploitatie vervuld. In 1899 is het dan zover: de eerste nieuwe mijn – de Oranje-Nassau I in Heerlen – wordt in bedrijf genomen.²

Deze voortvarende aanpak wekt de bezorgdheid van de Nederlandse regering. De vraag wordt gesteld of het wel zo verstandig is alle in Limburg aanwezige kolenvelden door particulieren te laten ontginnen. Een speciaal voor dit vraagstuk in het leven geroepen staatscommissie³ komt tot de slotsom dat het wenselijk is de exploitatie van een deel van de velden over te laten aan de staat. Naast economische overwegingen wordt deze visie ingegeven door de vrees voor een te explosieve ontwikkeling in de regio. Bij staatsontginning zou het minder problemen opleveren het prijspeil, de omvang van de productie en de samenstelling van het personeelsbestand aan bepaalde grenzen te binden. Volgens de minister:

“Bij het bestemmen van het geheele beschikbare terrein tot Staatsmijnveld, is vooral van gewicht de overweging, dat het plotseling in het leven roepen van nieuwe particuliere mijnbouwondernemingen, een groote stoornis zou kunnen teweegbrengen in de sociale verhou-

² Tussen 1899 en 1929 worden de volgende mijnen in bedrijf genomen: Oranje-Nassau I (1899), Willem-Sophia (1902), Laura (1905), Oranje-Nassau II (1906), Wilhelmina (1906), Emma (1914), Oranje-Nassau III (1917), Hendrik (1917), Maurits (1925), Oranje-Nassau IV (1928) en Julia (1929).

³ Ingesteld bij Koninklijk Besluit van 17 april 1899.

dingen der arbeidersbevolking. (...) Wanneer de mijnbouw in Limburg plotseling een zeer groote vlucht nam, zou ons land waarschijnlijk niet kunnen voorzien in de behoefte aan werkkrachten, daar niet iedere arbeider voor het mijnwerkersbedrijf aanstonds geschikt is. Dientengevolge zou de toevlucht moeten worden genomen tot onwenschelijk snelle uitbreiding van het aantal buitenlandse arbeiders, en zou Limburg in korten tijd kunnen overstroomd worden door arbeiders, hetzij dan uit ons land of van over de grenzen, nog vóórdat ter voorziening in de behoeften aan woning of onderwijs voldoende maatregelen zijn getroffen”.⁴

Het commentaar van het Kamerlid De Waal Malefijt is overduidelijk: “Er bestaan toch bij mij tegen de particuliere exploitatie twee gewichtige bedenkingen. In de eerste plaats ducht ik, dat men in de streek der ontginning een toevloed van vreemde elementen zal krijgen, die op den algemenen socialen en moreelen toestand van de Limburgsche plattelandsbevolking een niet gewenschten invloed zullen hebben”.⁵

Het onderzoek van de commissie resulteert in de totstandkoming in 1901 van de “Wet betreffende de exploitatie van Staatswege van steenkolenmijnen in Limburg”.⁶ De wet biedt de staat mogelijkheden zelf een deel van de steenkolenvelden te exploiteren, in de hoop een geleidelijke ontwikkeling van de regio te bevorderen.

Ondanks de inspanningen van de regering om de economische ontwikkeling van de regio geleidelijk te laten verlopen, groeit de steenkolenindustrie zeer snel. In de jaren tussen de eeuwwisseling en de eerste wereldoorlog blijft het productiepeil van de mijnen toenemen: van 320.000 ton in 1900 tot 1.873.000 ton in 1913 voor alle mijnen gezamenlijk.⁷ De groeiende industrie heeft zoals voorzien zeer veel arbeidskrachten nodig, méér dan de regio kan geven. Er worden arbeiders aangetrokken uit andere Nederlandse provincies en uit het buitenland. De door de staat geëxploiteerde mijnen voeren tot vóór de eerste wereldoorlog een beleid van gematigde productie, waardoor het mogelijk blijft uitsluitend Nederlandse arbeiders in dienst te nemen. Na het uitbreken van de oorlog blijkt dit echter niet meer haalbaar, onder meer als gevolg van de

⁴ Tweede Kamer, 77ste vergadering, 1 mei 1901, pag. 1583.

⁵ Tweede Kamer, 77ste vergadering, 1 mei 1901, pag. 1586.

⁶ *Staatsblad* 1901, pag. 170.

⁷ J.M.J. Westen, Statistisch overzicht van productie, bezetting en prestaties van de Limburgse steenkolenmijnen, in: *Geologie en Mijnbouw*, maart/april 1971, pag. 313.

mobilisatie van veel Nederlandse (maar ook in de Limburgse mijnen werkende Duitse en Oostenrijkse) mijnarbeiders. Ook de Staatsmijnen worden nu genoodzaakt buitenlandse werknemers aan te werven.

Het gevolg is een sterke bevolkingsgroei gedurende enkele decennia: de Oostelijke Mijnstreek telt in 1900 nog 38.792 zielen. In 1920 blijken dit er reeds 111.656 te zijn. De bevolking van Heerlen neemt in deze periode toe met 18.350 mensen en verviervoudigt.⁸

Het gros van de vreemdelingen die in de streek komen werken en wonen, zijn jonge ongehuwde mannen. Dit heeft niet alleen tot gevolg dat zich hier binnen een mum van tijd een mannenoverschot ontwikkelt. Ook de mobiliteit van dit slag arbeider is in het algemeen erg hoog: zij neigen er sterk toe regelmatig van werkgever te veranderen. Een andere mijn betekent vaak ook een andere woning. Ook blijven ze meestal niet erg lang in de regio vertoeven; na een aantal jaren trekken ze weg en komen er weer anderen voor in de plaats. In dit verband wordt wel gesproken van de "Freizügigkeit" van de mijnwerker. De hoge bevolkingsmobiliteit is vooral zichtbaar in de jaren 1916-1920 in de mijn gemeenten Heerlen, Hoensbroek en Brunssum.⁹

Een ander gevolg van de sterke bevolkingsgroei is een schrijnend tekort aan woningen, vooral in de periode 1905-1923. Alleenstaande arbeiders vinden in veel gevallen een oplossing voor het woningprobleem in de vorm van inwoning bij reeds hier gevestigde mijnwerkersgezinnen. Uit dit zogenaamde "kostgangerssysteem" vloeien zeer veel misstanden voort; zo worden zelfs bedden voor dag- en nachtdienst verhuurd, waardoor van enige privacy geen sprake meer kan zijn.¹⁰

De mijndirecties zijn zich er wel van bewust dat de omvangrijke woningnood en de daarmee gepaard gaande misstanden een belemmering kunnen vormen voor de werving van voldoende personeel, juist in een tijd waarin men is aangewezen op arbeiders van buiten de regio. Het zijn de particuliere mijnondernemingen die het initiatief nemen voor de bouw van nieuwe arbeiderswoningen. Daarbij wordt rekening gehouden met het uitgebreide rangensysteem in de mijnen: in Heerlen-Zuid worden vooral grote vrijstaande woningen gebouwd, bestemd voor de hogere mijnbeambten. In Heerlen-Noord worden de zogenaamde "kolonies"

⁸ *Statistisch Jaarboek Oostelijke Mijnstreek 1970.*

⁹ P. Pover, *Terugblik op een voltooid maatschappij en haar criminaliteit*, Kempen 1970, pag. 29.

¹⁰ L.H.M. Kreukels, *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940*, Maastricht 1986, pag. 121.

gebouwd: grote groepen woningen, speciaal bestemd om de lagere kaders onder te brengen. Ook de Staatsmijnen gaan op den duur over tot de bouw van een groot aantal woningen. De Staatsmijndirectie staat er veelal op dat veraf wonend personeel verhuist naar de omgeving van de mijn.¹¹ Vooral tussen 1925 en 1930 financieren de mijndirecties veel woningbouw ten behoeve van de arbeiders.

Een ander middel dat de mijnen aangrijpen om de woningnood en het kostgangerssysteem te bestrijden, is de bouw van gezellenhuizen, bestemd voor het onderbrengen van alleenstaande arbeiders. In 1915 wordt het eerste gezellenhuis geopend. In datzelfde jaar wordt de vereniging "Het Goed Kosthuis" opgericht. Deze vereniging streeft er naar het gebrek aan slaappleaatsen op te heffen en een einde te maken aan de misstanden in de logementen in de Mijnstreek. De exploitatie van gezellenhuizen wordt ter hand genomen.¹²

Langer dan twintig jaar blijven de meeste gezellenhuizen niet bestaan: in 1929 zijn er in de hele Oostelijke Mijnstreek nog zes over die onderdak bieden aan in totaal 750 mensen. Rond 1931, in de schaduw van de economische recessie, vallen er talrijke ontslagen. De jonge ongehuwde buitenlanders zijn de eersten die het veld moeten ruimen. Bijgevolg loopt de bezetting van deze huizen drastisch terug; op den duur moeten de meeste worden gesloten.

Naast de gezellenhuizen kent Heerlen een asiel voor daklozen, bestemd voor de eerste opvang van nieuwkomers in de hele streek.

Andere middelen om de woningnood te verminderen, zijn gelegen in de nieuwe mogelijkheden die de Woningwet van 1901 biedt. De sociale woningbouw komt rond 1911 op gang op initiatief van de geestelijkheid. In dat jaar richt Mgr Poels de vereniging "Ons Limburg" op: een op katholieke leest geschoeid overkoepelend orgaan met aangesloten woningverenigingen in de zin van de Woningwet. Tussen 1912 en 1940 wordt een groot aantal woningwetwoningen gebouwd. "Ons Limburg" streeft daarbij naar de verspreiding van de mijnwerkers over verschillende dorpen en naar vermenging met andere beroepsgroepen.¹³ De mijndirecties daarentegen streven vooral naar concentratie van de arbeiders in de omgeving van de mijnzetel.

Eén van de oorzaken van de enorme toestroom van arbeiders uit andere

¹¹ J.C.J.M. Starmans, *Thuis in Brunssum. Een geschiedenis van 75 jaar wonen en werken*, Brunssum 1987, pag. 65.

¹² J.M.A. Zoetmulder, *De huisvesting van de mijnwerkers*, in: *40 jaren spoor en mijnen in Zuid-Limburg, 1896-1936*, Heerlen 1936, pag. 162-166.

¹³ Kreukels, o.c., pag. 114.

streken is de aanvankelijk geringe belangstelling voor het mijnwerkersberoep bij de bevolking in de regio zelf. Velen vinden het een minderwaardig beroep. Dit lage aanzien wordt door meerdere factoren bepaald. Op de eerste plaats door de uiterlijke kenmerken van het werken ondergronds: de vuile en zware werkomstandigheden zijn de arbeider aan te zien. Sijstermans ziet het aldus:

“Die eerste pioniers van den mijnbouw, gewapend met mijnlamp en blik, verspreiden schrik en bewondering tegelijk onder het Heerlensche grut. Schrik om hun vleeschgeworden ‘Boeman’-gedaante en bewondering om hun durf om, in een ton hangend of zittend, de peilozes diepte van de schacht af te dalen. Was in dien tijd mijnwerker synoniem met zwart, ...”¹⁴

Een tweede bepalende factor is het tekort aan landbouwknechten, dat ontstaat sinds de komst van de industrie: menig agrarisch bedrijf ziet zijn knechten verdwijnen en kan moeilijk nieuwe krijgen nu met de mijnarbeid meer kan worden verdiend.

Ook het grote aantal buitenlanders onder de mijnwerkers maakt het beroep niet populair. Hun hoge mobiliteit, geringe affiniteit met de hier geldende gewoonten en tradities, hun afwijkende levenswijze en onafhankelijk gedrag wekken zeker in het begin veel wantrouwen en afkeuring op bij de autochtone bevolking.

De mijnwerkers zelf hebben niet zo’n negatief beeld van het beroep, zeker niet in het begin: er wordt dan in kleine ploegen gewerkt – acht à tien mensen –, veelal samengesteld uit familieleden en bekenden. Er wordt gewerkt in groepsaccorden en de onderlinge verstandhouding is goed. De arbeiders werken vrij zelfstandig; er is nauwelijks sprake van streng toezicht van bovenaf. Na de eerste wereldoorlog verandert dit beeld echter drastisch als tengevolge van mechanisatie, economische achteruitgang, het vervangen van groepsaccorden door éénmansaccorden en het werken in veel grotere ploegen – zo’n 65 mensen – het werken ondergronds psychisch erg zwaar wordt. Vooral ten tijde van de economische crisis in de jaren dertig is, onder de druk van dreigende ontslagen en verhoging van het prestatieniveau tot het uiterste, de belasting van het mijnwerkersberoep bijzonder hoog. Deze negatieve aspecten van de mijnarbeid en het feit dat de werkomstandigheden in de Duitse mijnen in die tijd beter zijn, maken dat in de opbouwfase (1900-1920) veel buitenlandse arbeidskrachten worden aangetrokken.

¹⁴ C.J. Sijstermans, Toen Heerlen op een kruispunt stond, in: *40 jaren spoor en mijnen in Zuid-Limburg, 1896-1936*, Heerlen 1936, pag. 76-77.

Tabel 1. Buitenlandse mijnwerkers in de Limburgse mijnen in verhouding tot de totale bezetting¹⁵

1907	19,6%	1919	16,4%	1931	31,5%
1910	23,0%	1922	23,3%	1934	19,0%
1913	24,9%	1925	20,7%	1935	15,8%
1916	23,3%	1928	27,0%		

Na de crisis rond de jaren dertig, als veel buitenlandse werknemers moeten worden ontslagen, komt in deze factoren enige verandering. De plaatselijke bevolking is dan enigszins gewend geraakt aan de nieuwe situatie en de ergste wantoestanden zijn inmiddels uit de weg geruimd. Na de crisisjaren neemt de mobiliteit van de bevolking in de streek sterk af en keert de rust weer. De mijnen zijn nu een vertrouwd en zelfs een gekoesterd instituut.

Gezagsstructuren en sociale controle

De opkomst van de steenkolenindustrie in Zuidoost-Limburg heeft ook invloed op de geldende gezagsstructuren.

Allereerst komt er een nieuwe gezagsdrager bij: de mijn. Zowel de lagere mijnbeambten als de topfunctionarissen bekleden vanaf het begin een groot aantal functies in wat Brylka de “bestuurlijke elite” noemt: die groep personen die macht en invloed uitoefent op bestuurlijk gebied.¹⁶ De mijnbeambten oefenen hun bestuurlijke functies vooral uit in besturen die betrekking hebben op de sociale zorg, zoals het Algemeen Mijnwerkersfonds en ondersteuningsfondsen. Ook zijn zij vertegenwoordigd in de gemeenteraad en in de besturen van diverse onderwijsinstellingen. Rond 1930 wordt bijna een derde van de functies binnen de bestuurlijke elite uitgeoefend door functionarissen in de mijnindustrie. De komst van de mijnen creëert een soort wederzijdse relatie van afhankelijkheid: de bevolking hier is voor haar welvaart afhankelijk van de mijnindustrie, die zich immers snel heeft ontwikkeld tot een monocultuur; anderzijds is de mijnindustrie afhankelijk van de bevolking, die

¹⁵ R. Dieteren, *De migratie in de mijnstreek, 1900-1935*, Nijmegen 1962, pag. 45.

¹⁶ M. Brylka, De bestuurlijke elite van Heerlen, 1900-1930, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, deel XXXIII, 1988, Maastricht 1988, pag. 134.

arbeidskrachten moet leveren. De mijndirecties hebben dan ook de nodige inspanningen geleverd om het welzijn van de arbeiders te stimuleren, bijvoorbeeld door woningbouw, het verlenen van subsidies aan – met name kerkelijke – instellingen die zich bezighouden met de vrijetijdsbesteding en het vergroten van de voorzieningen op het gebied van het onderwijs.

Een reeds van oudsher hier aanwezige gezagsdrager is de geestelijkheid. Messing noemt Limburg zelfs een “katholiek bastion”. Volgens hem is het gehele particuliere en openbare leven hier doordrenkt van het katholieke geloof.¹⁷ Met de komst van de industrie en vooral met de komst van vele – niet-katholieke – arbeiders uit andere streken dreigt de dominantie van het katholicisme af te nemen. Volgens Kreukels heeft de vrees dat de industrialisatie zou leiden tot geloofsafval en de opkomst van het socialisme, tot gevolg gehad dat er velerlei initiatieven zijn ontplooid tot organisatie en intensivering van de sociale controle op de mijnwerkers.¹⁸ In elk geval heeft ook de geestelijkheid in de periode 1900-1930 haar invloed weten te vergroten: zij speelt dan een zeer belangrijke rol in de bestuurlijke elite als lid van Jeugdraad, Armenraad, kerkbesturen en schoolbesturen.¹⁹

Naast mijnfunctionarissen en geestelijken bestaat de bestuurlijke elite uit overheidsambtenaren – zoals leden van de gemeenteraad – en middenstanders. Tot de jaren twintig ligt het zwaartepunt van de invloed echter bij de geestelijkheid en de mijnindustrie. Daarna verschuift dit enigszins in de richting van geestelijkheid en overheid.²⁰

De geestelijkheid en de mijndirecties namen een groot deel van de zorg voor de bevolking voor hun rekening. Daar staat echter tegenover dat de burgers zijn onderworpen aan diverse vormen van intensieve sociale controle, met name uitgeoefend door de woninginspectrices en de mijnpolitie.

Woninginspectrices

De woninginspectrices, in dienst van “Ons Limburg”, zijn belast met het toezicht op het huishouden van de arbeiders, die in de Mijnstreek

¹⁷ F.A.M. Messing, *Geschiedenis van de mijnsluiting in Limburg*, Leiden 1988, pag. 85.

¹⁸ Kreukels, o.c., pag. 471.

¹⁹ Brylka, o.c., pag. 134.

²⁰ Idem, pag. 146.

woningen van de verenigingen, aangesloten bij “Ons Limburg”, bewonen. Ze dienen te bevorderen dat deze arbeiders een degelijke en goed geordende huishouding voeren. Daartoe gaan zij zeer regelmatig op huisbezoek, waarbij wordt gelet op zowel de zedelijke als de hygiënische toestand van de gezinnen en staan zij de huisvrouwen met raad en daad bij.²¹ Hun taak is op de eerste plaats het verlenen van hulp waar dat nodig is. Volgens Dieteren is het werk van de inspectrices sociaal casework in optima forma.²² Zo worden zieken regelmatig bezocht en zorgen de inspectrices, indien nodig, voor extra verzorging, huishoudelijke hulp en kinderopvang.

Naast een hulpverlenende hebben zij echter ook een controlerende taak: zij moeten er op toezien dat geen kamers worden verhuurd aan onderhuurders; het kostgangerssysteem wordt in de woningen van “Ons Limburg” niet geduld.

Het optreden van de inspectrices heeft wel vaker aanleiding gegeven tot klachten, met name ten aanzien van een te vergaande inmenging in het privé-leven van de huurders.²³

Zo rapporteerden zij wel eens over ongewenste zedelijke toestanden met betrekking tot niet-huwelijkse samenlevingsvormen, kwaadwillige verlatingen en dergelijke. Volgens Kreukels gingen de inspectrices ook te ver als het ging om het handhaven van het verbod socialistische propaganda te maken; volgens woordvoerders van de socialistische vakbond proberen zij de mannen over te halen zich uit deze bond terug te trekken.

Aanvankelijk hebben de inspectrices alleen de woningen onder hun hoede die eigendom zijn van de onder “Ons Limburg” ressorterende woningbouwverenigingen. Na de eerste wereldoorlog worden zij ook ingeschakeld om hun diensten aan te bieden in de woningen die eigendom zijn van de mijnbedrijven.²⁴

Na de tweede wereldoorlog wordt de taakstelling van de inspectrices omgebouwd tot die van algemeen maatschappelijk werkers. In 1957 wordt de naam veranderd in “sociale dienst”.²⁵

²¹ Starmans, o.c., pag. 45 en 46.

²² Dieteren, o.c., pag. 100 en 101.

²³ Starmans, o.c., pag. 46.

²⁴ Kreukels, o.c., pag. 307.

²⁵ Starmans, o.c., pag. 47.

De mijnpolitie

De woningen die eigendom zijn van de mijnbedrijven zijn bijna allemaal gelegen in min of meer uitgestrekte “kolonies” in de directe nabijheid van de mijnzetels. In deze kolonies wordt de controle uitgeoefend door de mijnpolitiebeambten.

Volgens artikel 2 van de “Algemene instructie voor de politiebeambten in dienst der Maatschappij tot exploitatie van Limburgse steenkolenmijnen” uit 1919 beperken de politiebeambten hun ambtsverrichtingen uitsluitend tot de terreinen of goederen der Maatschappij; artikel 3 van deze instructie zegt dat de politiebeambten gehoorzaamheid zijn verschuldigd aan de directie der Maatschappij maar dat zij, voor wat betreft de dagelijkse dienst, onder bevel staan van de chef van de politiedienst.²⁶ Door de bedrijven wordt die taak ruim opgevat.

In de archieven van de Oranje-Nassaumijnen is de volgende taakomschrijving terug te vinden:²⁷

- “1. bescherming van de eigendommen der Maatschappij;
2. het houden van toezicht in de woonkolonie der Maatschappij;
3. het nagaan van antecedenten en reputatie van de personen die werk zoeken bij de Maatschappij *teneinde het binnendringen van ongewenste elementen in de arbeidersbevolking tegen te gaan*”. (cursivering M.S.)

De onder 2 genoemde taak behelst onder meer het handhaven van rust en orde, het voorkomen en opsporen van strafbare feiten, het waken dat in de woningen geen ontuchtige handelingen worden gepleegd met derden, het weren van onpure en ongewenste personen, het tegengaan van politieke vergaderingen in de woningen, het tegengaan van het aanplakken van propagandistische geschriften en toezicht op de naleving van het huurcontract.

Bij de onder 3 genoemde antecedentenonderzoeken gaat het vooral om het informeren naar drankgebruik, economische omstandigheden, aard en karakter van de persoon, zijn politieke richting en justitieel verleden. De taken van de Staatsmijnpolitie zijn ongeveer dezelfde als die van de politie bij de particuliere mijnen, blijkens een uiteenzetting hierover in

²⁶ Rijksarchief in Limburg, Archief Oranje-Nassaumijnen, Beveiliging en ordebeveiliging (R), Bedrijfspolitiedienst, nr 33.

²⁷ Idem, nr 34 en 40.

een brief (d.d. 22-08-1951) van de directie der Staatsmijnen aan de Minister van Economische Zaken:²⁸

“In het algemeen heeft de politie tot taak de bewaking van de gebouwen en eigendommen der Staatsmijnen alsmede handhaving van orde, rust en veiligheid binnen de terreinen der Staatsmijnen. De hier toe door haar te nemen maatregelen zijn deels preventief, deels repressief.”

Onder de preventieve maatregelen is begrepen het toezicht in de mijnkolonies op de naleving van bepalingen van het huurcontract, in het bijzonder die betreffende het verbod van inwoning en het aanplakverbod. Ook hier zien we weer het streven opduiken om ongewenste invloeden van het kostgangerssysteem en het socialisme te weren.

De bevoegdheden tot het nemen van repressieve maatregelen hebben onder meer betrekking op:

1. het verlenen van medewerking aan de opsporing van strafbare feiten, althans die strafbare feiten die gepleegd zijn op het terrein van de mijnen of die samenhangen met belangen van de mijnen;
2. onderzoek verrichten inzake ongevallen;
3. het inwinnen van gegevens inzake ongemotiveerd werkverzuim.

De jaarverslagen van de mijnpolitie – zowel van de particuliere als van de Staatsmijnpolitie – wekken de indruk dat de voornaamste werkzaamheden bestaan uit het houden van toezicht op de bewoners van de aan de mijnbedrijven behorende woningen en gezellenhuizen en het onderzoek naar de achtergronden van (toekomstige) werknemers.

Het toezicht op de bewoners krijgt op verschillende wijzen vorm. Zo heeft de mijnpolitie de bevoegdheid personen de toegang tot het mijn- en woonterrein te verbieden, in het belang van orde, rust en veiligheid. Om dit voor iedereen duidelijk te maken, wordt doorgaans aan de ingang van het terrein een bord geplaatst met daarop de mededeling:²⁹

“Eigen weg der Staatsmijnen

Verboden toegang

1. voor motorvoertuigen met ijzeren of stalen wielbanden
2. voor personen wien de toegang vanwege de Staatsmijnen is ontzegd”.

²⁸ Centraal Archief N.V. Nederlandse Staatsmijnen, Veiligheidsaangelegenheden, 1950-1969, nr 8.

²⁹ Als voorbeeld wordt hier een bord van de Staatsmijnen gebruikt. De particuliere mijnen hadden soortgelijke verboden. Centraal Archief N.V. Nederlandse Staatsmijnen, Beveiliging en ordebewaring, 1902-1949, nr 100. Zie ook noot 26, nr 34.

Op grond van punt 2 kunnen ongewenste elementen worden geweerd van de terreinen en dus ook uit de woninggroepen. Ongewenste elementen zijn dan vooral personen die feiten plegen of willen plegen (dit naar het oordeel van de surveillerende agent) die in strijd zijn met openbare orde, veiligheid, zedelijkheid en gezondheid, alsmede die personen die zich schuldig maken aan politieke propaganda op de terreinen. Aan dit propagandaverbod wordt strikt de hand gehouden. De bewoners worden regelmatig gecontroleerd op overtreding ervan. Door de surveillerende beambten wordt ook gerapporteerd ter zake van overtreding van de bedrijfsvoorschriften en andere onregelmatigheden. Laatstgenoemd aspect geeft een erg gevarieerd beeld: het betreft hier sterk verschillende overtredingen zoals baldadigheid, roken waar dit niet mag, verzuim zonder afmelding, diefstal, voetballen onder werktijd op het mijnterrein, overtreding van de reglementen van het gezellenhuis en zo meer.³⁰

Goed beschouwd kunnen we aannemen dat, voor wat betreft de bewoners van mijnwoningen en gezellenhuizen, sociale controle plaats vindt op bijna alle facetten van het dagelijks leven. Volgens Kreukels³¹ heeft de mijnpolitie in de kolonies een bijna onbeperkte zeggenschap, hetgeen de bereidheid van de mijnwerkers om in deze woningen te gaan wonen allesbehalve verhoogt. Men voelt zich er te zeer in zijn vrijheid belemmerd; de dreiging van ontslag, gecombineerd met uitzetting uit de woning, hangt voortdurend boven het hoofd van de bewoners.

De criminaliteit in Limburg tussen 1900 en 1965

Gedurende de periode 1900-1965 laten de criminaliteitscijfers voor de provincie Limburg een zeer somber beeld zien. De totaalcijfers – alle delicten opgeteld – van het aandeel veroordeelden³² in de bevolking zijn in Limburg in deze 65 jaar het hoogste van alle provincies: vanaf 1914

³⁰ *Jaarverslag van de mijnpolitie bij de mijn Willem-Sophia, 1947.*

³¹ Kreukels, o.c., pag. 306.

³² Zoals met alle cijfers moeten we hier oppassen voor al te voorbarige conclusies. Vooral criminaliteitscijfers die gebaseerd zijn op aantallen veroordeelden zeggen lang niet alles over de werkelijke omvang van de gepleegde criminaliteit. Het cijfer is namelijk het resultaat van een aantal factoren zoals opsporingsactiviteiten, vervolgings- en bestraffingsbeleid, die per arrondissement en per politiekorps kunnen verschillen en die de hoogte van de cijfers sterk beïnvloeden. De omvang van de “dark-number” (niet ontdekte strafbare feiten) kan per gemeente, per streek en ook per delictscategorie variëren.

staat Limburg constant nummer één in de rangschikking van de provincies, met uitzondering van de jaren 1941-1942; de provincie heeft meer dan eens een criminaliteitscijfer dat hoog uitsteekt boven het landelijk gemiddelde.

Tabel 2. Aantal veroordeelden wegens misdrijven, per 100.000 inwoners, in Limburg en in het gehele Rijk. Periode 1901-1965³³

Jaar	Limburg	Nederland
1901-1905	361	225
1906-1910	378	203
1915	400	209
1925	338	236
1935	326	226
1950	515	318
1955	424	296
1960	489	296
1965	444	308

Het criminaliteitsbeeld van onze provincie vertoont niet veel gelijkenis met dat van andere provincies of het Rijk: zijn het in de andere provincies vooral de vermogensdelicten die het grootste aandeel hebben in de totale criminaliteit, in Limburg zijn dat de geweldsdelicten, althans gedurende een bepaalde tijd.

De cijfers uit de Criminele Statistiek van het C.B.S. inzake het aantal veroordeelden over de gehele periode 1900-1965 laten zien dat in Limburg een vijftal delictsgroepen vrij constant boven het rijksgemiddelde ligt:

1. Schennis der eerbaarheid en de overige misdrijven tegen de zeden (artikels 239-249 Wetboek van Strafrecht).
2. De lichtere agressieve delicten "eenvoudige belediging" (artikel 266 Wetboek van Strafrecht) en "lichte mishandeling" (artikels 300, lid 1 en 301, lid 1 Wetboek van Strafrecht).
3. Zware agressieve delicten moord, doodslag en zware mishandeling.
4. Vernieling.
5. Stroperij.

³³ Gegevens afkomstig uit de C.B.S. Criminele Statistiek.

Tabel 3. Aantal veroordeelden per 100.000 inwoners voor lichte mishandeling

	1901-1905	1915	1925	1935	1940	1950	1960	1965
N-Brabant	98,4	32,0	42,2	40,0	24,2	33,1	42,2	33,5
Gelderland	69,7	37,3	60,1	41,3	25,1	43,2	36,5	24,4
Z-Holland	35,6	31,2	30,6	30,7	19,2	25,6	23,8	20,2
N-Holland	33,6	25,0	34,5	35,1	21,0	35,2	31,5	29,1
Zeeland	78,0	52,3	50,6	51,1	32,2	52,8	36,6	32,6
Utrecht	55,5	23,8	40,9	43,7	27,6	40,7	27,3	20,0
Friesland	65,0	41,9	62,5	34,8	14,6	28,4	29,4	25,5
Overijssel	71,5	43,9	50,3	39,2	44,6	34,4	30,9	23,9
Groningen	113,0	60,9	53,3	45,0	36,2	52,6	45,5	33,0
Drenthe	171,6	96,0	74,9	58,7	43,8	52,2	51,4	43,0
Limburg	127,0	86,9	110,8	69,8	50,6	77,7	84,7	65,1

Tabel 4. Aantal veroordeelden per 100.000 inwoners voor moord, doodslag en zware mishandeling

	1901-1905	1915	1925	1935	1940	1950	1960	1965
Brabant	3,1	1,5	2,1	2,5	1,7	1,4	2,7	3,6
Gelderland	1,1	0,3	1,4	0,8	1,2	0,9	1,8	2,0
Z-Holland	1,1	0,8	1,7	1,4	1,1	1,0	1,6	1,3
N-Holland	1,2	1,4	1,2	1,2	0,8	1,5	1,2	2,0
Zeeland	0,7	1,2	0,8	0,4	–	–	1,1	2,1
Utrecht	1,7	1,0	0,8	1,1	2,7	2,6	0,9	1,1
Friesland	0,6	1,3	1,8	1,2	1,2	0,6	1,9	3,4
Overijssel	1,7	1,0	1,1	0,4	1,2	1,3	1,4	3,1
Groningen	1,7	3,4	2,6	2,2	2,1	3,7	0,4	1,4
Drenthe	2,9	2,6	1,8	2,5	2,0	2,5	2,6	2,1
Limburg	5,8	4,9	3,9	3,2	1,5	4,3	4,8	3,7

Hoewel in deze opsomming de delicten wederspanningheid en mishandeling van ambtenaren niet zijn genoemd – ze zijn geen koplopers –, wil ik er toch een opmerking over maken. Tot omstreeks 1930 is de positie van Limburg voor wat betreft deze delicten niet opvallend: onze provincie heeft een cijfer dat net boven of net onder het landelijk gemiddelde ligt. Tussen 1930 en 1940 komt hierin een kentering en Limburg blijft ook

daarna doorgaans nummer één. Hierbij dient te worden vermeld dat het om kleine absolute aantallen gaat: zo'n vijftig gevallen per jaar.

Het kan wellicht enig belang hebben deze delicten nader te bestuderen, wanneer we meer willen weten over de ontwikkeling die de houding van burgers tegenover het gezag in Limburg heeft doorgemaakt.

Tabel 5. Aantal veroordeelden per 100.000 inwoners voor wederspanningheid en wederspanningheid in vereniging

	1901-1905	1915	1925	1935	1940	1950	1960	1965
N-Brabant	29,7	19,9	12,7	6,4	7,2	8,6	5,9	4,2
Gelderland	16,7	10,5	11,6	6,7	2,6	3,3	2,0	2,1
Z-Holland	16,4	12,6	7,2	3,9	2,3	3,7	2,8	2,6
N-Holland	24,5	17,6	14,8	8,3	4,0	5,6	3,2	2,8
Zeeland	19,6	14,1	4,8	5,1	3,9	6,6	1,4	5,8
Utrecht	22,9	13,2	8,8	6,0	3,5	5,2	2,1	2,2
Friesland	17,5	10,4	7,8	3,1	2,8	0,6	1,5	1,2
Overijssel	13,7	12,8	11,0	4,7	3,1	3,8	3,5	1,7
Groningen	19,9	17,2	6,5	2,7	2,1	4,8	1,0	1,0
Drenthe	26,0	13,1	6,7	5,1	2,0	1,8	1,9	2,7
Limburg	20,6	10,3	12,7	9,5	8,0	12,5	6,9	5,5

Gegevens afkomstig uit de C.B.S. Criminele Statistiek.

Al met al steekt het Limburgse criminaliteitscijfer in de periode 1900-1965 niet gunstig af tegen de andere Nederlandse provincies. Daarbij is het opmerkelijk dat het hoge totaalcijfer vooral wordt bepaald door de sexuele en agressieve delicten, in tegenstelling tot andere provincies waar het vooral de vermogensdelicten zijn die hoge cijfers hebben. De vermogensdelicten in Limburg spelen een veel geringere rol: eenvoudige en gekwalificeerde diefstal, verduistering, oplichting en heling bevinden zich nu en dan boven het landelijk gemiddelde maar meestal niet. De verhouding tussen vermogens- en geweldsdelicten verschilt echter aanmerkelijk per regio of zelfs per gemeente. In de Oostelijke Mijnstreek blijken de vermogensdelicten wel degelijk een omvangrijke stijging te hebben doorgemaakt en hebben zij zelfs de agressieve criminaliteit in de schaduw gesteld.

Een algemeen beeld van de criminaliteit in Heerlen en in het omringende mijngebied

Het criminaliteitsbeeld van Heerlen wijkt op zijn beurt weer af van dat van Limburg: naarmate de industrialisatie in oostelijk Zuid-Limburg voortschrijdt, gaat de criminaliteit van Heerlen steeds meer landelijke trekken vertonen.

Een overzicht van de door de gemeentepolitie Heerlen geverbaliseerde personen en in een later stadium het aantal opgemaakte processen-verbaal ziet er als volgt uit:

Tabel 6. Aantal wegens misdrijf geverbaliseerde personen in de gemeente Heerlen, 1908-1913, per 1.000 inwoners³⁴

	1908	1909	1910	1911	1912	1913
	‰	‰	‰	‰	‰	‰
Diefstal	4,54	3,81	4,05	3,59	4,18	3,68
Heling	0,19	–	0,41	0,54	0,55	0,31
Mishandeling	7,75	5,08	5,87	3,97	5,21	6,56
Vernieling	1,23	0,73	1,32	1,99	1,17	1,53
Huisvredebreuk	2,83	1,00	0,66	0,99	0,75	1,29
Wederspannigheid	1,80	1,45	1,07	1,07	0,41	1,23
Bedreiging	0,19	0,09	0,08	–	–	–
Valsheid in geschrifte	0,85	0,09	–	0,23	0,07	0,06
Oplichting en verduistering	0,38	0,91	0,91	1,30	1,65	0,80
Tegen de zeden	0,20	0,45	0,58	0,46	0,48	0,67
Stroperij	1,42	1,10	2,31	7,03	–	–
Totaal ‰	21,45	14,70	17,28	21,17	14,48	16,12
N=	227	162	209	277	211	263

³⁴ Deze tabel is door de auteur zelf samengesteld met behulp van de volgende gegevens: de absolute cijfers zijn afkomstig uit de dagrapporten van de Gemeentepolitie Heerlen (Archief Gemeentepolitie, 1907-1950). De cijfers ‰ zijn als volgt samengesteld:

$$\frac{\text{absoluut aantal delicten}}{\text{aantal inwoners}} \times 1000$$

Tabel 7. Door de gemeentepolitie Heerlen opgemaakte processen-verbaal wegens misdrijf, per 1.000 inwoners³⁵

	1922	1926	1930	1936	1940	1950	1954	1958
Tegen de openbare orde	0,03	0,15	0,13	0,28	0,14	0,16	0,09	0,07
Tegen het openbaar gezag	0,26	0,15	0,15	0,28	0,23	0,16	0,12	0,10
Sexuele misdrijven	0,35	0,76	0,60	1,18	0,55	1,21	0,80	1,28
Belediging	0,59	2,16	1,79	0,88	0,90	0,59	0,51	0,37
Tegen het leven	–	0,10	0,21	–	0,04	0,05	0,03	0,03
Mishandeling	2,06	2,48	2,30	1,80	1,60	1,22	1,34	1,38
Diefstal (alle vormen)	6,55	3,78	4,37	4,82	1,87	7,07	10,03	9,09
Stroperij	1,09	3,02	0,92	0,24	0,02	–	0,23	0,21
Verduistering	0,56	0,47	0,79	0,44	0,06	0,52	0,85	0,86
Bedrog	–	0,02	–	0,02	0,21	0,28	0,48	0,26
Vernieling	0,68	0,56	0,98	0,46	0,21	0,47	0,68	0,67
Heling	0,38	0,07	0,02	0,20	0,02	0,05	0,56	0,26
Totaal	14,05	14,88	12,98	11,56	6,24	12,40	16,60	17,60

De ontwikkeling op het gebied van de misdaad in Heerlen is grofweg in drie perioden te verdelen.

Periode 1908-1913

De gemeente Heerlen heeft in de beginperiode van de mijnindustrie een hoog criminaliteitscijfer, althans vergeleken bij latere jaren. Het gemiddeld aantal door de politie geregistreerde misdrijven per 1.000 inwoners bedraagt in de periode 1908-1913 maar liefst 17,53, een niveau dat pas weer in de jaren vijftig wordt geëvenaard.

De aard van de Heerlense criminaliteit aan het begin van deze eeuw kenmerkt zich als “plattelandscriminaliteit”: een laag niveau van ver-

³⁵ Dat wil zeggen het aantal geverbaliseerde personen vermeerderd met het aantal processen-verbaal tegen onbekende daders. Doordat een aantal delictscategorieën niet zijn opgenomen, ligt het totaalcijfer hoger dan bij optelling van de in de tabel weergegeven cijfers het geval zou zijn.

mogensdelicten en een omvangrijke geweldscriminaliteit.³⁶ In Heerlen zijn de geregistreeerde gevallen van mishandeling van 1908 tot 1913 zonder uitzondering het meest talrijk. Alleen in 1911 daalt het aantal mishandelingen bijna tot het niveau van diefstal om vervolgens weer sterk te stijgen. Al met al een criminaliteitsbeeld dat door een hoge agressieve misdaad veel gelijkenis vertoont met het totaalbeeld van Limburg.

Periode 1922-1930

In deze jaren ziet de situatie er geheel anders uit en kunnen we grond vinden voor de stelling dat de mijnindustrie vooral de economische criminaliteit heeft doen toenemen: het aantal geregistreeerde gevallen van diefstal is in 1922 een veelvoud van het aantal mishandelingen. Hoewel de criminaliteit van Heerlen dan een toenemend “stedelijk” karakter krijgt – dat wil zeggen meer vermogensdelicten en minder agressieve delicten –, blijven tot 1930 de agressieve delicten de boventoon voeren; ze bereiken alle hun hoogtepunt in deze periode en beginnen pas na 1930 te dalen. De seksuele delicten ontwikkelen zich in de jaren 1922-1930 langzaam in stijgende lijn.

Periode 1930-1965

Nu ontstaat er door de toename van het aantal diefstallen en de afname van het aantal mishandelingen een kloof tussen de categorieën vermogens- en agressieve delicten, die voortdurend breder wordt. In 1954 bijvoorbeeld is het aantal ter kennis van de politie gekomen (eenvoudige) diefstallen 7,74 per 1.000 inwoners; het aantal mishandelingen (alle vormen) is dan 1,34. Andere vermogensdelicten zoals verduistering, bedrog en heling zijn vóór de tweede wereldoorlog slechts in zeer beperkte mate in de statistieken terug te vinden. Ook daarna – tussen 1950 en 1965 – is hun cijfer niet hoog, hoewel het zich in stijgende lijn ontwikkelt.

De agressieve delicten belediging, vernieling, misdrijven tegen het leven, tegen de openbare orde en tegen het openbaar gezag laten geen hoge cijfers zien en ontwikkelen zich evenmin in opwaartse lijn: na de tweede wereldoorlog is er een rechte dan wel dalende lijn.

³⁶ H. van Rooy, *Criminaliteit van stad en land. Nijmegen en omstreken*, Nijmegen 1949, pag. 219 en 386.

De sexuele misdrijven tenslotte handhaven hun stijgend verloop, dat is ingezet rond 1922: van 1,17 per 1.000 inwoners in 1938 tot 4,84 in 1965 met daartussen een bijzonder hoog cijfer in 1963: 11,33. Daarbij moeten we rekening houden met de hoge mate van recidive bij sexuele delicten, die de sterke schommelingen enigszins kan verklaren. Wanneer de politie de hand legt op een dader kan zich bijvoorbeeld het geval voordoen dat deze hetzelfde feit dat jaar reeds 50 maal heeft gepleegd, waardoor het cijfer met 50 omhoog gaat. Daarnaast opereren deze daders veelal in netwerken en arrestatie van de één kan leiden tot de arrestatie van een hele groep. Hierdoor kunnen gemakkelijk vrij sterke schommelingen ontstaan in de cijfers betreffende het aantal ter kennis van de politie gekomen zedenmisdrijven; wanneer we uitgaan van het aantal veroordelingen zal deze recidive-factor veel minder invloed hebben.³⁷

Tabel 8. Door de gemeentepolitie Heerlen opgemaakte processen-verbaal ter zake van misdrijf, 1960-1965, per 1.000 inwoners

	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Tegen de openbare orde	0,25	0,08	0,16	0,13	0,14	0,23
Tegen het openbaar gezag	0,35	0,28	0,23	0,17	0,28	0,27
Sexuele misdrijven (artikels 239, 242 t/m 249 Wetboek van Strafrecht)	2,83	3,29	1,12	11,33	4,16	4,84
Belediging	0,28	0,32	0,29	0,33	0,20	0,17
Tegen het leven	0,01	0,07	0,04	0,01	0,03	0,08
Mishandeling	0,93	1,10	1,11	0,93	1,69	1,21
Eenvoudige diefstal	7,17	7,90	10,20	10,96	13,32	11,55
Gekwalificeerde diefstal	2,32	4,90	4,82	4,10	3,89	6,31
Stroperij	0,06	0,11	0,03	0,03	–	0,01
Verduistering	1,59	0,85	3,53	1,30	2,06	1,03
Bedrog	0,54	1,83	0,29	0,40	0,30	0,44
Vernieling	0,55	1,15	0,79	0,72	0,76	0,86
Heling	0,54	0,93	1,38	1,05	0,46	0,68
Totaal	22,3	28,1	28,8	35,8	30,7	33,0

Gegevens afkomstig uit de jaarverslagen van de gemeentepolitie Heerlen.

³⁷ *Jaarverslag Gemeentepolitie Heerlen 1963.*

Voor wat betreft het totaalcijfer voor Heerlen moet hier nog worden vermeld dat de sterke stijging sinds 1960 mede is veroorzaakt door een grote toename van de verkeersmisdrijven; deze categorie is niet apart in de tabellen opgenomen.

Alvorens ons te storten in de omvangrijke discussie over verklaringen voor de opmerkelijk hoge criminaliteitscijfers in Heerlen, dienen enkele specifieke kenmerken van de misdadigheid en de misdaadbestrijding in Heerlen te worden toegelicht. Twee aspecten springen er uit. Heerlen werkte als centrumgemeente in sommige perioden als een magneet op criminogene figuren. De gecompliceerde organisatie van het opsporingsapparaat droeg wellicht bij tot extra aandacht voor bepaalde soorten misdrijven, een hoog oplossingspercentage en het koesteren van vormen van sociale controle.

Mobiliteit van misdaad en misdadiger

Heerlen heeft zich rond de jaren twintig ontwikkeld tot de centrumgemeente van de Oostelijke Mijnstreek. De centrumfunctie en de omstandigheid dat Heerlen zeer dicht is gelegen bij de Duitse grens wordt wel als medebepalend gezien voor het hoge misdaadcijfer. Vooral de omvangrijke mobiliteit van de bevolking in de jaren 1910-1930 en de aantrekkingskracht van Heerlen als pleegplaats voor criminaliteit gedurende de gehele onderzoeksperiode, zijn belangrijke aspecten.

De zogenaamde "criminele mobiliteit" is de mobiliteit van de misdadiger, af te leiden uit de verhouding tussen de woonplaats van de dader en de pleegplaats van het delict. De criminele mobiliteit tussen de gemeenten van de Oostelijke Mijnstreek is hiervan slechts één facet; ook de criminele infiltratie in de streek vanuit andere gebieden of vanuit het buitenland speelt een rol.

Uit de jaarverslagen van de gemeentepolitie Heerlen zijn hieromtrent de volgende gegevens te distilleren (zie tabel 9 op pagina 102).

Volgens Pover werd gedurende de periode 1910-1954 maar liefst 90% van de gerechtelijk geconstateerde criminaliteit (= veroordelingen) gepleegd door mannelijke inwoners van de Mijnstreek. Criminele infiltraties van buiten de regio of vanuit het buitenland hebben er nauwelijks een rol gespeeld, met uitzondering van de periode 1923-1925.³⁸

³⁸ Pover, o.c., pag. 139-141.

Tabel 9. Aantal geverbaliseerde personen wegens misdrijf: herkomst van de daders, 1926-1965

Jaar	Aantal bekende daders	Niet afkomstig uit Heerlen * absoluut	%
1926	521	435	83
1930	483	405	84
1934	501	397	79
1938	361	277	77
1942	737	563	76
1950	918	611	67
1954	972	350	36
1958	890	269	30
1962	682	337	49
1965	719	312	43

* “Afkomstig” betekent t/m 1951 “geboren”, daarna “woonachtig”. Dit laatste zegt veel meer over de criminele mobiliteit.

Aangezien de mobiliteit van de verschillende delictsgroepen niet noodzakelijk dezelfde is, zullen we een onderscheid moeten maken. In het algemeen kan worden aangenomen dat de mobiliteit van vermogensdelicten groter is dan die van sexuele en agressieve delicten.³⁹

Voor Heerlen gaat dit beeld niet op in de periode waarin deze gemeente het zwaarste lijdt onder criminele infiltratie – volgens Pover tussen 1923 en 1925. De delicten, gepleegd door mensen van buiten de gemeente, zijn namelijk in de eerste plaats agressieve delicten. De vermogenscriminaliteit in Heerlen en in andere opkomende mijncentra wordt vooral door de eigen bewoners gepleegd.⁴⁰ Een verklaring hiervoor kan liggen in de omstandigheid dat Heerlen ook fungeert als centrumgemeente voor wat betreft uitgaan, winkelen en ontspanning. Ook dit kan leiden tot – al of niet onder invloed van alcohol gepleegde – frictiecriminaliteit, welke zo kenmerkend is voor veel agressieve delicten. Daarnaast hebben we hiervóór reeds gezien dat de mijnwerkers vooral wonen in de aan Heerlen grenzende mijn gemeenten en dat de mobiliteit tussen deze gemeenten groot is. De criminaliteit van de mijnwerkers blijft geduren-

³⁹ J. Baldwin en A.E. Bottoms, *The Urban Criminal*, London 1976, pag. 81 en 82.

⁴⁰ Pover, o.c., pag. 145-147.

de zeer lange tijd een archaisch karakter behouden;⁴¹ dit kan een mogelijke verklaring zijn voor het gegeven dat de criminele infiltraties in Heerlen vooral de agressieve criminaliteit aldaar vergroten.

Tussen 1952 en 1960 schommelt het aantal niet uit Heerlen afkomstige daders tussen de 27% en 40% , daarna stijgt dit tot 49% in 1962 met aansluitend daarop een geringe daling tot 43% in 1965. Geen gering aantal! We mogen hierbij echter niet uit het oog verliezen dat het aantal onbekende daders hierbij buiten beschouwing is gebleven.

In het jaarverslag van de gemeentepolitie Heerlen van 1953 wordt voor het eerst met zoveel woorden over deze ontwikkeling gerept. Het jaar 1953 was, aldus het verslag, vooral voor de afdeling Recherche een moeilijk jaar. Een verzwarende factor was het feit dat Heerlen als centrumgemeente veelvuldig wordt bezocht door elders wonende lieden. In dat jaar zijn van de 566 bekend geworden daders er maar liefst 155 buiten de gemeente woonachtig; van de vrouwelijke daders is zelfs de helft (41 van de 82) niet woonachtig in Heerlen. Bij de vrouwen betreft het vooral winkeldieven.⁴²

In het verslag over het jaar 1955 wordt beweerd dat het feit dat Heerlen de centrumgemeente is van de Nederlandse Mijnstreek, ertoe heeft geleid en er nog steeds toe leidt, dat uit vrijwel alle delen van Europa en uit vrijwel alle gewesten van ons land personen toestromen en dat de gemeente aantrekkelijk is als koopcentrum en uitgaanscentrum; er komen dan ook veel bezoekers uit grensgemeenten en uit het aangrenzende Duitse gebied. Onder deze bezoekers zouden zich vaker misdadige elementen bevinden. De criminele infiltratie betreft vooral de delicten winkeldiefstal en het "lenen" (lees: stelen) van fietsen. Bij de geweldsdelicten is nauwelijks sprake van enige invloed van buiten de gemeente daar het vooral kennissen van het slachtoffer betreft.⁴³

Voor de delicten joy-riding en inbraak geldt dat ze veelvuldig worden gepleegd door mensen die elders wonen. In 1962 is de helft van de joyriders afkomstig uit een andere gemeente. Voor de inbrekers is dit aantal iets minder dan de helft.⁴⁴

Uit deze gegevens kunnen we afleiden dat vanaf 1953 het stereotype mobiliteitsbeeld (hoog voor vermogens-, laag voor agressieve delicten) voor Heerlen inderdaad opgaat en dan met name voor de delicten win-

⁴¹ Idem, pag. 297.

⁴² *Jaarverslag Gemeentepolitie Heerlen 1953*, pag. 7.

⁴³ Idem 1955, pag. 1 en 11.

⁴⁴ Idem 1962, pag. 10.

keldiefstal, fietsendiefstal, joy-riding (voor zover we hierbij spreken van een vermogensdelict) en inbraak.

Criminaliteitsbestrijding: het politie-apparaat

De marechaussee

De marechaussee was een opsporingsapparaat dat in Limburg reeds in de 19de eeuw actief was. Deze – op de eerste plaats militaire – politie was hier aanvankelijk werkzaam als onderdeel van een in Noord-Brabant gelegen divisie. In 1843 werd voor het eerst in Limburg zelf een compagnie – organiek onderdeel van een divisie – geplaatst. In het begin van deze eeuw, om precies te zijn in 1922, waren er in de districten Maastricht en Roermond te zamen 254 ambtenaren van de marechaussee actief. Deze zijn verdeeld over 28 brigades, waarvan er 7 zijn gevestigd in de Oostelijke Mijnstreek en wel in Brunssum, Heerlen, Hoensbroek, Kerkrade, Nieuwenhagen, Simpelveld en Spekholzerheide.⁴⁵

De taken van dit politie-apparaat zijn opgesomd in een besluit, daterend van 27 februari 1814. De belangrijkste taken zijn:

1. te waken, tijdelijk met de agenten en de officieren der politie, voor de handhaving der publieke rust en veiligheid;
2. te arresteren de struikrovers, dieven, moordenaars, rustverstoorders, ontsnapte gevangenen, van een vergrijp beschuldigen, enz.;
3. een streng toezicht uit te oefenen op bedelaars, vagebonden, landloopers, reizigers zonder en met paspoort;
4. te arresteren en voor de bevoegde autoriteit geleiden van alle stroopers (plunderaars), achterblijvers of militairen die buitensporigheden begaan;
5. mede te werken, in geval zulks noodig is, aan de invordering der publieke belastingen. In het algemeen is de Marechaussee gehouden om alle vorderingen uit te voeren en alle orders betrekking hebbende op de algemeene politie op te volgen welke de hoogere autoriteiten, zoowel militaire als burgerlijke, noodig zullen oordeelen tot hen te richten”⁴⁶.

⁴⁵ J.W. Haarman, *Geschiedenis en inrichting der politie in Nederland*, Alphen aan de Rijn 1922, pag. 27-29 en 144-147.

⁴⁶ A. Basting, *Opbouw en geschiedenis van het Nederlandse politiewezen*, Maastricht 1933, pag. 133-134.

Niet alle ambtenaren van de marechaussee hadden een algemene opsporingsbevoegdheid gelijk aan die der gewone politie, alleen de officieren en onderofficieren. De lagere ambtenaren waren wel bevoegd processen-verbaal op te maken waaraan bewijskracht wordt toegekend.⁴⁷

Het doel van de vestiging van brigades van de marechaussee was vooral de reguliere politie bij te staan in haar taakvervulling. In het begin van deze eeuw werden er meerdere aanvragen gedaan voor vestiging van extra brigaden van de marechaussee alhier om de gemeentepolitie behulpzaam te zijn. Dit kunnen we opmaken uit de correspondentie tussen enkele burgemeesters en de minister in de periode 1909-1920.

In een brief van 22 april 1909 verzocht de burgemeester van Amstenrade de minister over te gaan tot vestiging van een extra marechausseebrigade aldaar, omdat het dorp dicht bij de mijn Emma was gelegen en dagelijks werd gepasseerd door veel werklieden/vreemdelingen uit verafgelegen gemeenten en provincies, ja zelfs uit het buitenland. Ook werd geklaagd over de toenemende plaag der woonwagens, waaraan de inwoners voortdurend waren blootgesteld.

In een brief van 2 juli 1909 bepleitten Burgemeester en Wethouders van Hoensbroek de vestiging van een brigade te Hoensbroek:

“Hoensbroek, als het centrum van de Staatsmijn Emma, wordt dagelijks bezocht door allerhande soort van menschen, die hetzij om werk te vinden, hetzij om rond te slenteren, hiernaar toe komen”.⁴⁸

Of de marechaussee heeft bijgedragen aan de intensivering van opsporing en vervolging in de streek, is reeds onderwerp van hevige discussie geweest. Zo zijn er mensen die er stellig van overtuigd zijn dat het hoge Limburgse criminaliteitscijfer vooral het gevolg is van het feit dat hier in het begin van de eeuw extra brigades van de marechaussee waren gedetacheerd. Zo bijvoorbeeld de heer Van Sasse van Ysselt, die het onderwerp aanroerde tijdens een openbare vergadering van de Tweede Kamer op 1 december 1909:

“(…) maar toch moet het een verkeerden indruk wekken in het land, wanneer het niet weersproken werd, dat de criminaliteit in Noordbrabant en Limburg in werkelijkheid hooger zoude zijn dan in de andere provincies van ons land. Waar is het, dat zij daar betrekkelijk hooger is dan elders, maar waaraan ligt dat? Niet aan de be-

⁴⁷ Haarman, o.c., pag. 29.

⁴⁸ Centraal Archief N.V. Nederlandse Staatsmijnen, Beveiliging en ordebewaring, 1902-1949, nr 91.

volking. De bevolking van Noordbrabant en Limburg is rustig en kalm. Dat de criminaliteit daar oogenschijnlijk grooter is dan elders, is dan ook alleen hieraan toe te schrijven, dat daar meer brigades marechaussee zijn dan in de andere provincies. Die militaire politie-beambten maken meer verbalen op dan de veldwachters; als gevolg daarvan worden er door het openbaar ministerie meer beklagden vervolgd en worden dientengevolge er ook weder meer strafzaken berecht dan ergens elders. Het is alzoo niet omdat de bevolking van Noordbrabant en Limburg slechter zoude zijn dan die der andere provincies van ons land, dat het percentage der veroordeelingen er groot is”.⁴⁹

Deze “theorie”, ook wel bekend onder de naam “marechaussee-theorie”, is langere tijd gehanteerd als verklaring voor de hoge cijfers inzake veroordelingen in Limburg.

Volgens Pover is het aannemelijk dat de – omstreeks 1912 – in Heerlen gevestigde brigade de gemeentepolitie in haar moeilijke opsporingstaak zeer actief terzijde heeft gestaan:

“Zoals reeds is opgemerkt, heeft het Wapen eertijds in de bestrijding der criminaliteit een groot en eervol aandeel gehad. Dit blijkt duidelijk uit de oude jaarverslagen der gemeente Heerlen, waarin behalve de opsporingsactiviteiten van de politie ook die der marechaussee nauwkeurig zijn vastgelegd”.⁵⁰

Wat de invloed van de marechaussee op de hoogte van de geregistreerde criminaliteit precies is geweest, valt moeilijk na te gaan. Niet onaanvaardbaar is echter dat de omstandigheid dat hier drie soorten van politie actief zijn geweest, tweërlei gevolgen heeft gehad voor de hoogte van de geregistreerde criminaliteit: aan de ene kant een verhoging van het criminaliteitscijfer tengevolge van een intensievere opsporing en aan de andere kant een daling van de werkelijke criminaliteit als gevolg van de afschrikkende werking van de aanwezigheid van deze vormen van politie. Deze twee omstandigheden zouden tot gevolg kunnen hebben dat het “dark number” in de streek lager is geweest dan elders.

Ook is het zeer waarschijnlijk dat de activiteiten van de marechaussee hebben bijgedragen tot het scheppen van een gezagsklimaat dat niet zachtzinnig was. Niet alleen zagen deze ambtenaren er nogal indrukwekkend uit op hun hoge paarden en met hun zwart-witte unifor-

⁴⁹ *Handelingen Tweede Kamer 1909/1910*, pag. 610.

⁵⁰ Pover, o.c., pag. 282-284.

men, hun optreden was veelal niet zachtaardig tengevolge van de korpsopvatting van de marechaussee, dat geweld slechts met geweld kon worden beantwoord en gebroken.⁵¹

De mijnpolitie

De functie en werkwijze van de mijnpolitie zijn hiervóór reeds beschreven. Het moge duidelijk zijn dat deze functionarissen in de eerste plaats de opdracht hadden het mijnbedrijf te beschermen tegen kwalijke invloeden en te voorkomen dat zich ongewenste elementen onder de werknemers zouden nestelen. De invloed van de mijnpolitie bleek veel verder te reiken dan het mijnbedrijf; zij strekte zich uit tot praktisch alle facetten van het leven van de mijnwerker en zijn gezin. Dit gold met name voor die arbeiders, die woonden in de kolonies, de rond de mijnzetels gegroepeerde arbeiderswijken.

De aanwezigheid van het mijnpolitiekorps betekende een behoorlijke versterking van het politie-apparaat in de Mijnstreek: aan het eind van de jaren twintig telde de mijnpolitie 85 manschappen, in 1959 waren dit er 114.⁵² De vraag is nu wat dit voor gevolgen kan hebben gehad voor de opsporingsintensiteit in de Mijnstreek en voor de omvang van de geregistreerde misdaad en in het algemeen voor het sociale controleklimaat. Op de eerste plaats moeten we bedenken dat de aanwezigheid van een “extra” politiemacht – toch niet onaanzienlijk – een afschrikkende werking kon hebben en dus kon leiden tot een afname van de criminaliteit. Zoals hiervóór uiteengezet, was de mijnpolitie een macht die voortdurend zichtbaar, althans merkbaar, aanwezig was, vooral in de woonkolonies en in de mijnen zelf.

De mijnpolitie rapporteerde onder meer over “onzedelijk gedrag”; hun rapporten werden doorgestuurd naar de mijndirecties en de hoofdcommissaris van politie.⁵³ Ongeoorloofd gedrag – waar dan ook ten toon gespreid – kon aldus verstrekkende gevolgen hebben voor de mijnarbeider en diens gezin, een wetenschap die wellicht invloed heeft gehad op het conformisme van enkelen.

Daarnaast is het niet ondenkbaar dat de versterking van het politie-apparaat met mijnpolitie-ambtenaren de geregistreerde criminaliteit heeft

⁵¹ Idem.

⁵² Idem, pag. 286 en Kreukels, o.c., pag. 307.

⁵³ Kreukels, o.c., pag. 307.

doen toenemen: zij verleenden immers medewerking aan de opsporing van strafbare feiten.

Volgens Pover heeft de aanwezigheid van de mijnpolitie inderdaad invloed gehad op de intensiteit van de opsporing:

“Alleen reeds kwantitatief beschouwd vormt de mijnpolitie een buitengewoon grote versterking van het politieële opsporingsapparaat in het mijngebied. (...) Voor de mijnstreek betekent dit een zeer aanzienlijke versterking van het politieële opsporingsapparaat van ca. 20 ambtenaren per 10.000 mijnwerkers in functie. In werkelijkheid reikt deze versterking echter nog verder omdat op de mijnbedrijven gepleegde misdrijven als diefstal en verduistering niet zelden een collectieve structuur vertonen met vertakkingen naar medeplegers, medeplichtigen, uitlokkers of helers, die geen deel uitmaken van het mijnpersoneel”.⁵⁴

Pover vindt het evenmin ondenkbeeldig dat de aanwezigheid van de mijnpolitie heeft gezorgd voor een zekere wedijver tussen dit korps en de gemeentepolitie, waardoor de intensiteit van de opsporing werd verhoogd.⁵⁵

De samenwerking tussen de beide korpsen omvatte ook de uitwisseling van informatie. Volgens Kreukels hielden de mijnpolitie en de gemeentelijke en rijkspolitiekorpsen elkaar zo goed mogelijk op de hoogte van de politieke gezindheid van de mijnwerkers en van het “zedelijk” gedrag van de arbeiders en hun gezinnen.⁵⁶ Dit vergemakkelijkte de opsporingstaken van de gemeentepolitie slechts tot op zekere hoogte:

“Door de samenwerking tussen mijn- en gemeentepolitie was het voor de laatste vrij eenvoudig alle mogelijke informatie over de mijnwerkers te verzamelen. Niet altijd was de samenwerking tussen beide apparaten optimaal. (...) De werkzaamheden van de mijnpolitie buiten het eigenlijke terrein van de bedrijven gaven voortdurend aanleiding tot conflicten met de korpsen van de gemeentepolitie in de mijnstreek”.⁵⁷

Dat deze samenwerking niet altijd even goed verliep en er wel eens onenigheid was over de grenzen van de bevoegdheden van de ambtenaren van de mijnpolitie, blijkt uit een brief van de Inspecteur der Directe Belastingen aan de directie der Staatsmijn Emma, gedateerd 14 mei 1918:

⁵⁴ Pover, o.c., pag. 285-286.

⁵⁵ Idem.

⁵⁶ Kreukels, o.c., pag. 307.

⁵⁷ Idem, pag. 307 en 421.

“De kommies-dienstgeleider te Hoensbroek beklagt er zich over dat de Onbezoldigde Rijksveldwachters, belast met de bewaking der eigendommen van de staatsmijn Emma, zich meermalen des nachts ophouden binnen het door dezen ambtenaar en zijn ondergeschikten afgezet terrein gelegen buiten de Staatsmijn Emma (...) acht ik het toch minder gewenscht, dat voornoemde ambtenaren der Mijnen, buiten hun terrein optreden”.

De directie der Staatsmijnen antwoordt hierop in een brief van 24 mei 1918 het volgende:

“Uw meening, dat onze onbezoldigde rijksveldwachters alleen belast zouden zijn met de bewaking van eigendommen der Staatsmijnen en buiten het terrein van de mijn niets te maken zouden hebben, is niet juist. Bedoelde personen zijn o.m. belast met de ziekencontrole en onderzoeken verder verschillende feiten, waarbij arbeiders van de Staatsmijnen betrokken zijn. O.a. hebben zij tot taak na te gaan, welke werklieden in dienst van de Staatsmijnen, zich met smokkelen bezig houden, opdat daartegen onzerzijds kan worden opgetreden”.⁵⁸

Kreukels noemt meerdere voorvallen die hebben geleid tot klachten – onder meer van de zijde van enkele burgemeesters uit de streek – over het optreden van de mijnpolitie en de overschrijding van hun bevoegdheden.⁵⁹ Toch kan niet worden ontkend dat de aanwezigheid van het mijnpolitiekorps in zekere zin een uitkomst is geweest voor de gemeentepolitie en hun taak gedeeltelijk heeft verlicht, zowel wat betreft hun preventief als hun repressief optreden. We kunnen dit ook afleiden uit het gegeven dat de mijnpolitie na 1958 – in dat jaar wordt de Politiewet gewijzigd – geen toezicht meer houdt in de woninggroepen; in het jaarverslag van 1960 van de gemeentepolitie wordt dit als een gemis beschouwd:

“Een en ander klemt te meer, nu de politiediensten der staats- en particuliere mijnondernemingen hun beampten, die voorheen als buurtagenten toezicht hielden in de mijnwerkers-woonwijken (het gros der daarin gelegen mijnwerkers-woningen was tot voor kort eigendom der mijnondernemingen), intussen hebben teruggetrokken, zodat in deze buurten een min of meer politieel vacuum is ontstaan”.⁶⁰

⁵⁸ Centraal Archief N.V. Nederlandse Staatsmijnen, Beveiliging en ordebewaring, 1902-1949, nr 96.

⁵⁹ Kreukels, o.c., pag. 421-424.

⁶⁰ *Jaarverslag Gemeentepolitie Heerlen* 1960, pag. 17.

Het voorgaande rechtvaardigt wellicht de conclusie dat het mijnpolitie-korps de intensiteit van de opsporing in de Mijnstreek tot 1958 in kwantitatief en in kwalitatief opzicht heeft versterkt: kwantitatief, gezien de omstandigheid dat hun intensieve controle over de mijnarbeiders meerdere strafbare feiten aan het licht heeft gebracht; in kwalitatief opzicht hebben zij de opsporingsactiviteiten van het gemeentelijke politiekorps wellicht ook beïnvloed omdat zij proces-verbaal opmaakten van zeer geringe vergrijpen. Wanneer we bijvoorbeeld een blik werpen in de archieven van de mijnpolitie van de Oranje-Nassaumijnen, zien we dat in de periode 1919-1935 onder meer processen-verbaal zijn opgemaakt van het lopen of roken op verboden plaatsen, vermissing van een kous, het gooien door jeugdigen met stenen naar een trein, burenruzies, echtelijke twisten en dronkenschap.⁶¹ Het feit dat dit wangedrag werd doorgegeven aan de gemeentepolitie betekende uiteraard niet dat er altijd verdere opsporings- of vervolgingsactiviteiten plaatsvonden; het leverde alleen grond op voor de stelling dat de aanwezigheid van de mijnpolitie ervoor heeft gezorgd dat er verandering is gekomen in het aantal “ter kennis van de politie gekomen strafbare feiten” en dus de opsporingsintensiteit van de gemeentepolitie kan zijn verhoogd. Kenschetst dit het typische klimaat van sociale controle in de streek? Zeer kleine vergrijpen werden vaak op dezelfde wijze behandeld als serieuze misdaden en zelfs de kleinste facetten van het alledaagse leven stonden bloot aan controle en kritiek.

De politie

De wijze waarop de gemeente Heerlen zich heeft ontwikkeld tot een industriestad van betekenis had wellicht niet alleen gevolgen voor de omvang en het karakter van de criminaliteit, maar heeft voor de politie ook extra hindernissen geschapen bij de bestrijding van de misdaad.

Een probleem dat door de politie werd gemeld, was dat van de veranderingen in bevolkingssamenstelling en mobiliteit ten gevolge van de industrialisatie. Zo werd in de jaarverslagen van 1950 t/m 1956 gewezen op het feit dat, tengevolge van de industrialisatie en de snelle groei van de gemeente Heerlen, uit alle delen van ons land en van Europa mensen hierheen waren gekomen, hetgeen had geleid tot veelvuldige bevol-

⁶¹ Rijksarchief in Limburg, Archief Oranje-Nassaumijnen, Hoofdstuk XVII (R), Beveiliging en ordebewaring, Bedrijfspolitiedienst, nr 35.

kingsmutaties. Aldus was er geen “sedentaire en homogene, door afstamming en traditie gelijkgeaarde bevolking”. Om deze reden zou Heerlen, uit politieel oogpunt althans, niet kunnen worden vergeleken met andere Nederlandse gemeenten van dezelfde omvang.⁶²

In het verslag van 1959 kunnen we het volgende lezen:

“De migratie in Heerlen, die steeds van betekenis is geweest sinds de exploratie van de steenkolenvelden en die niet nagelaten heeft haar stempel te drukken op het karakter van deze streek, schept onvermijdelijk ook gevolgen voor het politiewerk. Het politietoezicht heeft hierdoor een in menig opzicht andere aard dan in plaatsen van overigens gelijke omvang. Het dient intensiever uitgeoefend te worden, terwijl daarnaast de relatief grote toevloed van vreemde elementen uit buiten- en binnenland een criminaliteitsstijging teweeg brengt, hetgeen uiteraard meer werk voor de opsporingsdiensten tengevolge heeft”.⁶³

Ook Pover heeft dit gevolg van de industrialisatie voor de politietaken benadrukt:

“Veilig mag worden aangenomen, dat ook hier aanvankelijk het proces van sociale verandering het politieële opsporingsapparaat voor zeer zware taken heeft gesteld, waarvoor het evenmin kwantitatief als kwalitatief was berekend. (...) dat het proces van sociale verandering, zoals dit in de industrialisatie, de urbanisatie en de immigratie is belichaamd geweest, in de mijnstreek een aanvankelijk vrij sterke stijging zal hebben veroorzaakt van het dark number ...”.⁶⁴

Het moge duidelijk zijn dat hier niet alleen de kwestie aan de orde is van een stijging van de criminaliteit sec. Een minstens net zo belangrijk maar ook zeker zo gecompliceerd probleem is de vraag naar de gevolgen van een toename van allochtonen in de bevolking op de wijze waarop de politie haar preventieve en repressieve beleid uitvoert. De politie zelf spreekt hierboven van een “intensiever en in menig opzicht ander toezicht”, maar omschrijft niet duidelijk in welke opzichten dit anders was dan elders.

Na de jaren zestig komen deze opmerkingen over de gevolgen van de industrialisatie op de uitoefening van politietaken niet meer terug en

⁶² *Jaarverslagen Gemeentepolitie Heerlen 1950 t/m 1956*, pag. 1 en 2 (Inleiding).

⁶³ *Jaarverslag Gemeentepolitie Heerlen 1959*, pag. 2.

⁶⁴ Pover, o.c., pag. 282.

mogen we aannemen dat het geen problemen van betekenis meer heeft opgeleverd.

Een andere omstandigheid die het politiewerk bemoeilijkte, en die specifiek was voor Heerlen, was de zeer langgerekte vorm van de gemeente: op het langste punt is zij ruim 11 km lang; ook is zij min of meer in twee stukken verdeeld door een spoorlijn. Het gedeelte boven de spoorlijn is het dichtst bevolkt; hier bevinden zich ook de mijnkolonies. Het centrum van de stad bevindt zich in de buurt van het station, iets ten zuiden van de spoorlijn. Door de langwerpige vorm van de bebouwde kom is het zeer moeilijk voor de politie om vanuit één centraal punt te werken. Tot 1965 wordt er vanuit meerdere politieposten geopereerd, laatstelijk drie bureaus – aan de Geerstraat, de Akerstraat (beide in het centrum) en in Heerlerheide – en twee posthuizen in Welten en Treebeek; voorts wordt er door twee politieambtenaren – in Molenberg en Heerlerbaan – publiek in de woning ontvangen.

Deze spreiding van politieposten was echter moeilijk te handhaven in verband met administratieve en praktische problemen en daarom werd in 1965 een nieuw hoofdbureau in het centrum in gebruik genomen. De bureaus aan de Geerstraat en de Akerstraat werden opgeheven, de andere politieposten bleven voorlopig gehandhaafd.

Men klaagde vooral over problemen met betrekking tot een doeltreffende surveillance. Dit hing niet alleen samen met de vorm van de gemeente. Ook het feit dat de verkeersintensiteit steeds meer toenam in de gemeente, met name het centrum, hier qua infrastructuur in het geheel niet op was berekend, leverde extra problemen op.

Zo werden surveillerende agenten steeds vaker genoodzaakt verkeersregelend op te treden, waardoor de gewone surveillance in het gedrang kwam:

“(…) dat de eigenlijke ‘ouderwetse’ surveillance te voet of per rijwiel er vaak bij inschiet, aangezien het personeel veelvuldig op drukke verkeerspunten moet worden ingezet of gemotoriseerd verkeersregelend dient op te treden. Zulks is uitermate jammer, omdat hierdoor, speciaal met betrekking tot de wijkbevolking, het voor een doelmatige vervulling van de politiedienst zo van belang zijnde contact tussen politie en publiek onvermijdelijk achterop raakt”.⁶⁵

Eén van de indicatoren voor de kwaliteit van het opsporingswerk van de politie is de hoogte van het oplossingspercentage: het percentage ter kennis van de politie gekomen misdrijven dat werd opgehelderd.

⁶⁵ *Jaarverslag Gemeentepolitie Heerlen 1960*, pag. 17.

Tabel 10. Percentage opgeloste misdrijven⁶⁶

1950	55	1954	76	1958	66	1962	73
1951	67	1955	84	1959	68	1963	79
1952	58	1956	69	1960	74	1964	70
1953	54	1957	67	1961	75	1965	66

Uit dit staatje valt af te leiden dat alleen in de periode 1950-1953 het oplossingspercentage relatief laag was. Daarna is het, in vergelijking met andere Nederlandse gemeenten van dezelfde omvang, vrij hoog. Pover concludeert daaruit dat de opsporingsintensiteit van de gemeentepolitie van Heerlen zowel kwantitatief als kwalitatief op een hoog niveau ligt.⁶⁷ Enige voorzichtigheid lijkt mij echter geboden bij zo'n conclusie. Een hoog oplossingspercentage hoeft niet enkel het gevolg te zijn van een hoge opsporingsintensiteit bij het politie-apparaat; het kan ook duiden op een bepaalde mentaliteit bij de bevolking: in een samenleving waarbinnen een hoge mate van informele sociale controle voorkomt, beschikken de leden over meer informatie betreffende ieders doen en laten. Dit kan de opsporingstaak van de politie soms aanzienlijk vereenvoudigen.

Overigens is het oplossingspercentage slechts één van de indicatoren voor de kwaliteit van het politiewerk. Misschien nog belangrijker is de verhouding tussen de politie en de burgerij: wanneer deze beduidend verslechterde, zou dat wellicht een negatieve invloed hebben op de wijze waarop de politie haar taken uitoefende. Hierboven is gewezen op twee aspecten die in dit verband een rol kunnen spelen. Op de eerste plaats klaagde de politie over het feit dat het contact met de burgers verminderde omdat de surveillance te voet of per fiets er vaak bij inschoot. Ten tweede was de huisvesting van het gehele apparaat in één gebouw geen stap in de richting van meer contact met de bevolking. Wellicht was het beter geweest juist méér wijkposten in het leven te roepen om de afstand tussen politie en burgers, zowel geografisch als psychisch, te verkleinen.

⁶⁶ Gegevens uit de betreffende jaarverslagen van de Gemeentepolitie Heerlen.

⁶⁷ Pover, o.c., pag. 287.

Een openbare ordeprobleem

De politie is niet alleen belast met het opsporen van strafbare feiten. Een andere zeer belangrijke taak is het handhaven van de openbare orde, een taak waarbij zij ondergeschikt is aan de burgemeester. De openbare orde heeft in het begin van de eeuw in Heerlen geen bijzondere problemen opgeleverd. Dit is ook niet zo verwonderlijk als we weten dat in de gemeentelijke samenleving een grote mate van sociale controle voelbaar was; de strakke regulering van het dagelijks leven maakte het ondenkbaar dat men zich in het openbaar militant gedroeg. Dit veranderde enigszins toen Heerlen groeide en de mobiliteit van de bevolking – en daarmee de anonimiteit binnen de samenleving – toenam. Een fenomeen dat dan opduikt en alles heeft te maken met urbanisatie en groei, is de straatprostitutie. Het verschijnsel liet zich voor het eerst in de jaren dertig als probleem gevoelen; het druiste geheel in tegen het streven van de gezagsdragers de bevolking te beschermen tegen kwalijke invloeden.

Hieronder zal ik kort weergeven hoe men de strijd tegen de straatprostitutie – en dus tegen een nieuwe vorm van “zedelijke verwildering” – in Heerlen heeft aangepakt.

In de jaren dertig werd herhaaldelijk gewezen op de slechte zedelijke toestand in Heerlen, waarbij men dan vooral doelde op de zedendelicten en de “tippelproblematiek”. Laatstgenoemd fenomeen werd voor het eerst besproken in rapporten van de gemeentepolitie van 1932. De toon is optimistisch:

“Een toename der prostitutie is te Heerlen niet te constateren. Buiten enkele gevallen van prostitutie gepleegd door buitenlandse vrouwen, welke over de grenzen des Rijks werden verwijderd, hebben zich nog enige gevallen voorgedaan dat vrouwelijke personen van Nederlandse nationaliteit zich aan beroepsontucht overgaven. Onder deze laatsten waren er die in een der buitengemeenten wonen”.⁶⁸

Men vond dat Heerlen nog geen speciale zedenpolitie nodig had; de noodzakelijkheid daarvan was tenminste nog niet gebleken.

Ook in 1933 viel geen toename te constateren van de straatprostitutie. Wel was de prostitutie in zijn geheel enigszins toegenomen; men had althans redenen dit aan te nemen, nu er bij de politie twee huizen bekend waren geworden waarvan met een “aan zekerheid grenzende

⁶⁸ Archief Gemeentepolitie Heerlen, 1932, legger 54.

waarschijnlijkheid gezegd kan worden, dat zij vrouwen van verdachte zeden herbergen, die zich aan beroepsontucht overgeven”.⁶⁹

Het jaar daarna blijkt men minder optimistisch ten aanzien van de omvang van de straatprostitutie. Er wordt dan gesproken van een “verscherpt toezicht ter plaatse”. Toch maakte men zich nog geen ernstige zorgen: de politie zorgde er voor dat het voor de prostituées onmogelijk was te werken, door hen voortdurend op de voet te volgen. Men vertrouwde erop dat op deze wijze de prostituées werden ontmoedigd en op den duur weg zouden blijven.⁷⁰

Twee jaar later dreigde de prostitutie een grotere zorg te worden dan verwacht. We kunnen dit afleiden uit enkele politierapporten die handelen over de zedeloosheid in de gemeente Heerlen.

Het eerste rapport dateert van 17 maart 1936 en heeft als onderwerp “het ontstaan en bestrijding der zedeloosheid”. Hierin wordt onder meer melding gemaakt van de sluiting van een aantal cafés waar gelegenheid werd gegeven tot het plegen van ontucht. De reden die de caféhouders opgeven voor het plegen van dit strafbare feit was in veel gevallen de slechte economische toestand: het ging niet goed met de zaken en dus namen zij “meisjes” in dienst die moesten proberen de klanten aan te zetten tot drinken. Ook weer door slechte tijdsomstandigheden, aldus het rapport, kunnen we een opleving van de straatprostitutie waarnemen. De beschrijving die hiervan werd gegeven, wil ik de lezer niet onthouden: de prostituées waren meestal afkomstig uit omliggende gemeenten en opereerden vooral in de buurt van de Schaesbergerweg en de Laanderstraat.

“Sommigen pleegden ontucht ter plaatse, anderen *lokten hunnen slachtoffers* (cursivering M.S.) mede naar Kerkrade, Eygelshoven of elders”.

De maatregelen die de politie hiertegen nam, waren aanhouding, medeneming en fotografering. Ondanks dit optreden keerde de straatprostitutie terug. Dit noodzaakte tot strenger ingrijpen, bestaande uit veelvuldig toezicht in het gebied waar de vrouwen zich bevonden; wanneer men een prostituée aantrof, werd deze meteen verwijderd. Kwamen zij terug dan bleef de politie hen op de voet volgen zodat het hen onmogelijk werd gemaakt “*hun luguber bedrijf uit te oefenen*” (cursivering M.S.).⁷¹

⁶⁹ *Jaarverslag Gemeentepolitie Heerlen 1933*, hoofdstuk 6.

⁷⁰ Idem 1934.

⁷¹ Archief Gemeentepolitie Heerlen, 1936, legger 54.

Opvallend is de tegenstrijdigheid in de houding van de gemeente ten aanzien van het probleem: aan de ene kant was men druk doende deze vrouwen weg te jagen en hen het werken onmogelijk te maken, terwijl men aan de andere kant wel begrip had voor hun motieven, zoals werkloosheid en de noodzaak iets bij te verdienen. We kunnen spreken van struisvogelpolitiek: de vrouwen hebben het moeilijk maar dat is niet de zorg van de gemeente Heerlen, ze moeten maar elders dat extraatje gaan verdienen; de brave burgers van Heerlen mogen in elk geval geen overlast van deze “luguberen” ondervinden. Als in latere jaren het tippelprobleem gecompliceerder wordt, doordat het in het verlengde komt te liggen van het heroïnevraagstuk, blijft deze houding gehandhaafd. Een tweede rapport, uit november 1936, bevat een overzicht betreffende de openbare zedelijkheid en de bestrijding van de prostitutie te Heerlen. Daarin wordt geconstateerd dat, ondanks de scherpe controle, de straatprostitutie in het jaar 1935 niet geheel kon worden uitgeroeid. Daarom was in 1936 de controle verscherpt:

“Op de prostituées werden als het ware kloppachten gehouden, die haar noodzaakten haar arbeidsveld telkens te verleggen. Nergens werden zij evenwel met rust gelaten, op vluchtende prostituées werden soms *waarschuwingsschoten in de lucht gelost* (cursivering M.S.) en toen vanaf de zomerkermissen 1936 door U (= de burgemeester, M.S.) het bevel werd gegeven dat prostituées, die aan het opereren waren, moesten worden aangehouden en in het belang van de openbare orde en veiligheid in arrest moesten worden gesteld, is hier slechts tweemaal van gebruik behoeven gemaakt te worden, aangezien de prostituées als bij tooverslag waren verdwenen en thans gerust kan worden verklaard, dat dit euvel den kop is ingedrukt geworden”.⁷²

De bewering dat de straatprostitutie in Heerlen in 1936 geheel was uitgeroeid, is ook opgenomen in het jaarverslag van de politie van dat jaar. In 1940 en 1941 wordt over de straatprostitutie nog de opmerking gemaakt dat deze als geheel verdwenen kan worden beschouwd; daarna verdwijnt dit fenomeen uit de jaarverslagen van de politie.

Tot aan de jaren zeventig leverde het tippelen geen bijzonder probleem meer op voor de politie. Naarmate Heerlen echter meer en meer de heroïnescène van Zuid-Limburg naar zich toe trok, dook ook het tippelprobleem weer op, nu echter in een veel hardnekkiger vorm, namelijk die van de heroïnehoertjes.

⁷² Idem.

Uit de wijze waarop men ten strijde is getrokken tegen het verschijnsel der straatprostitutie, blijkt duidelijk hoe men in de eerste helft van deze eeuw in Heerlen dacht over zeden en moraal. Ook heden ten dage is straatprostitutie lang niet door iedereen aanvaard als een normaal verschijnsel; om echter te spreken van een “luguber” bedrijf en de klanten “slachtoffers” te noemen, zal toch wel niemand meer in zijn hoofd halen. Hoe dit ook zij, de aanpak van het probleem in de jaren dertig levert een goed voorbeeld op van de inspanningen die men destijds leverde om te voorkomen dat Heerlen zou verloederen. De morele toon was typerend voor de tijd.

Verklaringen voor de omvang en de aard van de geschetste criminaliteit

Er is reeds veel geschreven en gezegd over de oorzaken van de hoge Limburgse criminaliteit en het typische karakter ervan. In het onderstaande zal ik een aantal auteurs de revue laten passeren en hun beweringen in verband brengen met de situatie in de Oostelijke Mijnstreek en vooral in de gemeente Heerlen zonder te pretenderen volledig te zijn.

Criminaliteit en godsdienst: zijn de katholieken slecht?

De vraag of de katholieke godsdienst – in de zin van lidmaatschap van de rooms-katholieke Kerk – een criminogene factor van betekenis is, is langere tijd onderwerp van discussie geweest.

Feber zag gegronde redenen om aan te nemen dat katholieken crimineel zijn dan niet-katholieken. De oorzaak hiervan is gelegen in het celibaat: de meer intelligente mensen onder de katholieke bevolking worden opgeleid tot geestelijke en doen daardoor niet meer mee aan de vorming van een nageslacht. Dat wordt overgelaten aan de minder begaafden. Waardevolle aanlegfactoren gaan op deze wijze verloren en er ontstaat een katholieke populatie met een structurele achterstand op economisch, sociaal en cultureel vlak. Deze mensen zullen sneller geneigd zijn wandaden te begaan.⁷³

⁷³ G.H.A. Feber, *De criminaliteit der katholieken in Nederland*, Roermond 1933, pag. 79.

Ook Bonger dacht dat de katholieke populatie een hoger potentieel aan criminelen bevatte. De oorzaak daarvan ligt echter niet in de godsdienst zelf maar in de slechtere sociaal-economische omstandigheden waaronder de katholieken hebben te lijden:

“Dat een dezer godsdiensten in positieven zin een factor van misdaad zou zijn, is natuurlijk uitgesloten, de vraag moet dan ook veel-
eer luiden of de rem, die de godsdienst eventueel tegen misdadige
neigingen vormt, bij de diverse religies een andere is”.⁷⁴

Volgens Bonger zijn als oorzaken voor de hoge criminaliteit bij katholieken reeds genoemd: het formalistische karakter van het geloof, welke leidt tot een geringe zelfstandigheid van het individu en daardoor tot een minder krachtige persoonlijke moraliteit; voorts ziet men het instituut van de biecht wel als boosdoener, maar Bonger zet daarbij grote vraagtekens. Zelf is hij van mening:

“dat de afwijkende oeconomische en maatschappelijke positie van een groot deel der Katholieke bevolking hare eveneens afwijkende criminaliteit geheel verklaart; andere hypothesen zijn daarbij niet noodig. (...)”

Armoede, gemis aan beschaving en alcoholisme zijn de diepste oorzaken waarom de misdaad bij de katholieken een ander en ernstiger aspect vertoont dan bij de overige bevolking; als vierde oorzaak, op haar beurt zeer belangrijk, doch afhangerende van de eerstgenoemde: de kinderverwaarloozing”.⁷⁵

Een bewijs van zijn beweringen vindt hij in het feit dat er ook veel criminaliteit voorkomt in Drenthe en Groningen, provincies met weinig katholieken maar veel armoede, onbeschaafdheid en drankmisbruik.⁷⁶

Kempe sloot zich bij de mening van Bonger aan:

“Bij hooge uitzondering zal de religieuze levensstijl een rechtstreekschen invloed kunnen uitoefenen op de criminaliteit, maar voor de verklaring van de verschillen in misdadigheid, welke zich bij massale waarneming blijken voor te doen onder de belijders der verschillende confessies, is vooral de indirecte beïnvloeding van beteekenis, die, welke via groote verschillen in economische beschouwingswijze en economische activiteitsontplooiing haar neerslag vindt in verschillen ten aanzien van den materieelen welstand, welke verschillen

⁷⁴ W. Bonger, *Geloof en misdaad. Een criminologische studie*, Amsterdam/Rotterdam 1917, pag. 15.

⁷⁵ Idem, pag. 29.

⁷⁶ Idem, pag. 30-32.

op hun beurt direct van invloed zijn op de ontwikkeling der misdadigheid".⁷⁷

Kempe wijst, naast de maatschappelijke achterstand, nog op een ander aspect van het katholicisme dat criminogeen zou werken: de geringe zelfstandigheid van katholieken tegenover het leven tengevolge van het leer- en tuchtgezag van de rooms-katholieke Kerk. Deze afhankelijkheid van het kerkelijk gezag leidt niet zonder meer tot crimineel gedrag, immers een strakke leiding die uitgaat van juiste beginselen zal eerder criminaliteitsremmend werken:

"Wel echter dient nadruk gelegd te worden op het feit, dat met een zeer strakke leiding alleen gunstige resultaten bereikt worden zolang ze bestaat. De meerdere of mindere zelfstandigheid en onafhankelijkheid der aan deze leiding onderworpenen laat zich pas aflezen uit hun reactie op het wegvallen dezer leiding".⁷⁸

Hij noemt hier het voorbeeld van katholieken in grote steden, maar we zouden ook een ander voorbeeld kunnen bedenken: dat van oostelijk Zuid-Limburg ten tijde van de opkomst van de steenkolenindustrie. De snelle bevolkingsgroei en hoge bevolkingsmobiliteit, alsmede de instroom van veel niet-katholieke vreemdelingen hebben dan immers tot gevolg dat de geestelijkheid – althans gedurende enkele jaren – haar grip op de bevolking ten dele verliest.

De visie van De Roos sloot aan bij de mening van Bonger. De Roos omschrijft de criminaliteit der katholieken als volgt:

"De criminaliteit der Katholieken wordt gekenmerkt door hare veelzijdigheid. Zij geeft hooge verhoudingscijfers bij misdrijven tegen de zeden en tegen lijf en leven, in beide gevallen zoowel de lichtere als de zwaardere vormen; er is bij hen ook sterke deelneming aan vermogensdelicten (...).

Bij die veelzijdigheid vertoont zij zich echter niet als criminaliteit met opvallend chronisch en beroepsmatig karakter; veeleer, naast de sexueele delicten, voor een groot deel als misdadigheid van ruw en baldadig karakter (alcoholcriminaliteit)".⁷⁹

De verklaring voor de aard en omvang van deze criminaliteit zou kunnen zijn gelegen in het omvangrijke drankmisbruik bij dit deel van de bevolking. De oorzaken dáárvan zijn: grote armoede, gebrek aan ont-

⁷⁷ G.Th. Kempe, *Criminaliteit en kerkgenootschap*, Utrecht 1938, pag. 172.

⁷⁸ Idem, pag. 158.

⁷⁹ J.R.B. de Roos, *Inleiding tot de beoefening der crimineele aetiologie*, Haarlem 1908, pag. 205.

wikkeling en geestelijke ontspanning bij de katholieke jeugd en het feit dat zeer veel katholieken geldelijk belang zouden hebben bij een hoog drankgebruik:

“De aandacht is er op gevestigd, dat de verhouding van Roomsche tot niet-Roomsche drankverkoopers ongeveer is als 4 tot 1, terwijl ook bij de fabricatie en in den groothandel het Roomsche kapitaal veel meer is betrokken dan het Protestantsche. In het bijzonder wordt dan ook gewezen op het groote aantal bierhuizen in het Zuiden. Als tweede zeer belangrijke omstandigheid wordt genoemd de invloed der herbergiers op Gemeenteraden in het Zuiden en, als gevolg daarvan, bevordering van drankmisbruik van overheidswege”.⁸⁰

Volgens De Roos zijn deze verklaringen niet van toepassing op alle katholieken maar waarschijnlijk wel op de katholieke bevolking in Brabant en Limburg. Immers, hun levenslustige aard en zin in feestvieren geven voldoende aanleiding tot drankmisbruik. Ook zal, afgezien van de alcoholcriminaliteit, de impulsieve aard van de zuiderling hem meer blootstellen aan het gevaar zich aan agressieve misdrijven schuldig te maken.⁸¹

Ook Ariëns was van mening dat het hoge cijfer der agressieve criminaliteit onder katholieken op de eerste plaats wordt veroorzaakt door het omvangrijke drankgebruik.⁸²

Van Rooy daarentegen zocht de oorzaken van de hoge criminaliteit onder de katholieken vooral in hun lidmaatschap van de katholieke Kerk. Hun ondergeschiktheid aan het kerkelijk gezag geeft hen een grotere mate van rigiditeit, waardoor zij minder in staat zijn zich aan veranderende normen aan te passen.⁸³

Een publicatie die uitsluitend betrekking heeft op de Limburgse criminaliteit en de rol van het katholicisme daarin, is het boek van Havermans uit 1953: “Over de criminaliteit onder katholieken”. Volgens Havermans is de oorzaak van de hoge criminaliteit onder katholieken gelegen in een aantal factoren. Op de eerste plaats bezitten katholieken een hogere graad van “psycho-infantilisme” dan niet-katholieken; op grond van zijn ervaringen als gerechtropsychiater is hij van mening dat bij het merendeel der delinquenten een grote mate van psycho-infantilisme

⁸⁰ Idem, pag. 208-209.

⁸¹ Idem, pag. 212.

⁸² H.P.M. Litjens, *De criminaliteit in Limburg. Een historisch overzicht*, Maastricht 1973, pag. 11 en 12.

⁸³ Idem, pag. 15 en 16.

voorkomt. Een tweede factor is die van het grote gezin: dit is op zichzelf geen oorzaak van criminaliteit maar kan wel criminogeen werken wanneer de ouders overbelast zijn – bijvoorbeeld omdat ze geen huishoudelijke hulp kunnen betalen – en onder een grote mate van psychische spanning staan; vaak komt in deze gezinnen ook drankmisbruik voor. Verder werken criminogeen:

“onvoldoende mogelijkheid tot verpleging voor katholieke geestelijk onevenwichtigen, die enerzijds de criminele statistiek blijven beïnvloeden, anderzijds hun directe omgeving al of niet via psychische uitputting tot criminaliteit kunnen brengen; (...) onvoldoende gelegenheid tot ontplooiing van de psychische aanleg, waardoor intra-psychische spanningen kunnen ontstaan welke o.a. in a-sociaal gedrag naar een oplossing zoeken”.⁸⁴

Tenslotte is de onder katholieken heersende zogenaamde “heteronome moraal” een factor van betekenis: de katholieken achten een aantal regels, welke in de maatschappij gelden, niet op hen van toepassing. Het werk van Havermans heeft heel wat stof doen opwaaien en vormde de aanleiding voor een verhitte discussie in het blad “De Bronk”. Vooral de wijze waarop Havermans zijn beweringen “staafde” gaf nogal reden tot ergernis. Bohnen merkt in zijn kritiek op Havermans het volgende op:

“Het valt op, dat hij (Havermans, M.S.) een overdadig gebruik maakt van modaliteiten die mogelijkheid, waarschijnlijkheid en veronderstelling uitdrukken: misschien, wel eens, soms, vaak (in dezelfde betekenis), waarschijnlijk, mogelijk, wellicht, eventueel, menigmaal, niet onmogelijk, ik vraag mij af, het komt mij voor, het is denkbaar, het is aannemelijk, men kan de vraag stellen, naar mijn mening, als dat juist is (en dat is het nu juist niet!); (...) Hij gaat vaak uit van een onbewezen hypothese of van een vraag die twijfel uitdrukt, en redeneert dan verder alsof hij van een axioma of van een bewezen grondstelling was vertrokken!”⁸⁵

Een ander gebrek aan Havermans' betoog is volgens Bohnen gelegen in het feit dat zijn onderzoeksmateriaal voornamelijk bestond uit mensen met wie hij op grond van zijn beroep als psychiater te maken kreeg, met andere woorden de geestelijke zelfkant van de maatschappij. Het is niet

⁸⁴ F.M. Havermans, *Over de criminaliteit onder katholieken*, Roermond 1953, pag. 46.

⁸⁵ Bohnen, De misdadigheid van het Katholieke Limburg, in: *De Bronk*, jrg 1 (1953-1954), pag. 164-168.

ongevaarlijk om hieruit gevolgtrekkingen te maken over een gehele maatschappij.

Ook Litjens heeft kritiek geuit op Havermans' werk. Zo is het volgens hem lang niet bewezen dat een "heteronome moraal" uitsluitend bij de katholieke bevolking voorkomt. Hetzelfde geldt voor het "psycho-infantilisme": Litjens wil niet bestrijden dat dit een oorzaak kan zijn van crimineel gedrag; Havermans heeft echter onvoldoende aangetoond dat het "psycho-infantilisme" onder de Limburgse katholieken méér zou voorkomen dan onder de rest van de bevolking. Volgens Litjens is het onzin uit te gaan van een bijzondere relatie tussen criminaliteit en geloof. Volgens hem bestaat er geen bijzondere criminaliteit onder katholieken:

"In deze materie kan men alleen maar spreken over de opvallend hoge criminaliteit in Limburg, maar dan met de uitdrukkelijke bepaling erbij, dat het katholicisme er niets mee te maken heeft. Ook wanneer de statistiek aangeeft, dat alle katholieken van Nederland tesamen een hoger criminaliteitscijfer vertonen dan andere groeperingen, dan volgt daar nog geen relatie criminaliteit-geloof uit. Immers de groep der katholieken wordt voor een aanzienlijk deel gevormd door de Limburgers (...)"⁸⁶

Pover wijst op diverse met het katholicisme samenhangende factoren, die invloed kunnen hebben op de aard en omvang van de criminaliteit. Zo was – vóór de opkomst van de mijnindustrie in Limburg – de criminaliteit van de katholieken vooral een paupers- en drinkerscriminaliteit en hing zij nauw samen met de slechte sociaal-economische levensomstandigheden van dit deel van de bevolking. Door de opkomst van de mijnindustrie is deze factor minder belangrijk geworden. Pover ontdekte wel een opvallend parallellisme tussen de katholieke feesten en de hoogte van de agressieve misdaad. Daarnaast is het mogelijk dat de agressieve criminaliteit van vooral de mannelijke jeugd een vorm van "rebellerende" criminaliteit is: een masculien rolprotest tengevolge van de omstandigheid dat in de Mijnstreek de vrouwen een zeer dominerende rol innemen in de gezinsopvoeding.⁸⁷

Een opmerkelijk aspect van de meeste hierboven behandelde onderzoeken is, dat men uitgaat van katholieken als leden van de rooms-katholieke Kerk, mensen die katholiek zijn gedoopt. Of deze katholieken

⁸⁶ H.P.M. Litjens, De Limburgse criminaliteit, in: *De Bronk*, jrg 1 (1953-1954), pag. 322-335.

⁸⁷ Pover, o.c., pag. 324-335.

ook actief hun geloof belijden, wordt niet verder onderzocht. Het lijkt dan ook niet gerechtvaardigd uit deze onderzoeken enige conclusies te trekken ten aanzien van de relatie tussen de morele geloofsaspecten van het katholicisme en criminaliteit. Vrucht merkt hierover op:

“Misdadencijfers zijn dan ook niet geëigend om den invloed van den godsdienst af te meten. Het zou een bedenkelijk bewijs voor de zedelijke kracht van een godsdienst zijn als onder zijn aanhangers doorlopend meer vergrijpen tegen de zedenwet voorkwamen dan bij de leden van een ander genootschap, zoo wordt geredeneerd. Met meer recht mag men aannemen, dat misdadigers, althans die zich aan zware en opvallende vergrijpen schuldig maken, in den regel alle innerlijke verband met hun godsdienst verbroken hebben, ofschoon zij uiterlijk nog tot een geloofsgemeenschap behooren. Men schrijft dan ook maar den Katholiek of den Protestant op, die zich als zoodanig opgeeft, zonder te vragen of hij nog werkelijk iets aan zijn godsdienst doet. Hoe wil men den invloed van den godsdienst bepalen bij iemand, die sinds zijn eerste Communie niet meer volgens den godsdienst geleefd heeft?”⁸⁸

Wat Vrucht echter uit het oog verloor, was de omstandigheid dat in streken waar de katholieke godsdienst wordt aangehangen, de Kerk als gezagsdrager zeer actief kan zijn. Dit heeft dan niet zozeer te maken met geloofsbelijdenis maar met het uitoefenen van gezag en sociale controle. Met name Kempe en Van Rooy hebben op deze aspecten de nadruk gelegd. Zelf zou ik drinkgewoonten en slechte economische omstandigheden niet per definitie als kenmerkend voor katholieken willen beschouwen; zulke factoren passen niet in theorieën met betrekking tot de hoge criminaliteit onder katholieken. Op dit punt ben ik het eens met Litjens, die dit soort verklaringen veeleer relevant acht voor de hoge criminaliteit van de Limburgse bevolking. Wat van belang kan zijn bij de vraag naar de oorzaken van de specifieke criminaliteit onder de katholieke bevolking in Limburg, is het feit dat in de zuidelijke streken de katholieke godsdienst was geïnstitutionaliseerd en de geestelijkheid vooral in de kleinere dorpen en steden veel gezag had. De vraag die dan echter gesteld moet worden, is of er in Limburg sprake was van bijzondere gezagsstructuren – waaronder het kerkelijk gezag –, die op enigerlei wijze invloed uitoefenen op de hoogte van de geregistreerde misdaad, niet de vraag naar de relatie tussen misdaad en geloof in het algemeen.

⁸⁸ Chr.J. Vrucht, Misdaden in Nederland op rekening van den katholieken godsdienst, in: *Katholiek Sociaal Weekblad* 1915, pag. 535-536.

De invloed van migratie, urbanisatie en industrialisatie op moraal en misdaad

De relatie tussen criminaliteit en immigratie kent verschillende aspecten. We kunnen ons daarbij allereerst afvragen wat de gevolgen zijn van een omvangrijke immigratie in een streek op de inrichting en het functioneren van de plaatselijke samenleving en vervolgens welke relatie bestaat tussen een mogelijke ontwrichting en veranderingen in aard en omvang van de misdaad. Een laatste aspect betreft de invloed van crimineel gedrag van de immigranten⁸⁹ op de hoogte van het misdaadcijfer, inclusief de mogelijkheid van selectieve opsporing en vervolging.

Litjens heeft de nadruk gelegd op het aandeel van de immigranten zelf in de criminaliteit. Volgens hem is het bewezen dat de niet in Limburg geboren een aanzienlijk groter aandeel hebben in de criminaliteit dan de autochtone bevolking, althans in de periode 1950-1960:

“Hiermede is voor geheel Limburg, over de periode 1950-1960, vastgesteld dat de niet in Limburg geboren een aanzienlijk groter aandeel in de criminaliteit hebben dan de autochtone bevolking. Terwijl hun aandeel in de bevolking 17.46% bedraagt is hun aandeel in de criminaliteit (...) 27.47%”.⁹⁰

Het valt op dat Litjens bij deze beweringen geen onderscheid maakt naar de aard van de delicten en evenmin de mogelijkheid beziet dat een hoger cijfer voor het aantal niet-Limburgse veroordeelden – van dit cijfer gaat hij uit – een gevolg kan zijn van een, ten aanzien van deze groep gehanteerde, intensievere opsporing en vervolging.

Daarbij heeft zijn betoog betrekking op de periode 1950-1960, een tijdperk waarin de directe gevolgen van de industrialisatie in het begin van de eeuw niet meer in de beschouwing kunnen worden betrokken.

Drukker is van mening dat de immigranten een grote invloed hebben gehad op de toename van de zedendelicten. In zijn werk over de sexuele criminaliteit in Nederland tot 1930, schrijft hij dat het mijngebied een bijzonder slecht figuur slaat in vergelijking met de rest van ons land:

“Hier wordt evenwel uitgesproken zedenverwildering gevonden. Allerminst doordat de Limburgse bevolking niet zou deugen. (...)”

⁸⁹ Met het woord “immigranten” worden normaliter bedoeld personen afkomstig uit het buitenland die zich metterwoon in Nederland hebben gevestigd. De kinderen van deze mensen – de tweede generatie – vallen in de statistieken onder de noemer “in Heerlen geboren” maar hebben in vergelijking met de bevolking die hier van oudsher leeft vaak nog geheel andere gebruiken.

⁹⁰ Litjens, o.c., 1973, pag. 40.

om te begrijpen dat invloeden van buitenaf de oorzaak van alles zijn.
(...)

Bedenkt men, dat het over het algemeen niet de elite is uit de diverse landen, die hier als mijnwerker aan den kost tracht te komen, dat er velen zijn die, om meer dan obscure beweegredenen, hun vaderland hebben verlaten (...).⁹¹

Eén van de voornaamste oorzaken van het zedelijk verval is volgens hem gelegen in het “kosthuizensysteem”. Bovendien werken de nachtdiensten der mijnwerkers echtbreuk nog eens extra in de hand. Hem was “ter ore gekomen” dat vooral de Duitsers veel zedelijk bederf brachten, vooral op het gebied van de homosexualiteit. We mogen, aldus Drukker, in elk geval de mijnpolitie er zeer dankbaar voor zijn dat deze er in is geslaagd de meest ongewenste elementen op te sporen en ons land uit te zetten.

Als informatiebron gebruikt Drukker vooral hetgeen hij zelf heeft waargenomen of vernomen tijdens een bezoek aan het gebied. Zo wordt er meerdere malen verwezen naar wat “hem ter ore is gekomen” of hem “door gezaghebbende mensen is verteld”.⁹²

Dieteren heeft in zijn werk over de migratie in de Mijnstreek onderzocht wat de invloed is geweest van de allochtonen⁹³ op de criminaliteit. Ook volgens hem is deze invloed in de Oostelijke Mijnstreek buitengewoon groot in de periode 1910-1935. Hun aandeel in de groei van de criminaliteit in het gebied is dan maar liefst 58,4%. De buitenlandse delinquenten uit deze groep komen vooral uit Duitsland.

In de gemeente Heerlen heeft zich ongeveer dezelfde ontwikkeling voorgedaan: tussen 1906 en 1935 is bijna 30% van de delinquenten geboren in het buitenland terwijl het totale aandeel niet in Limburg geboren 48,9% is.⁹⁴ De desruptieve invloeden op de samenleving van de omvangrijke immigratie en de hoge bevolkingsmobiliteit zijn volgens Dieteren vooral in de jaren 1900-1910 erg groot. Daarmee kan ook het hoge criminaliteitscijfer in de Oude Mijnstreek in deze periode worden verklaard:

“De diep-ingrijpende veranderingen in heel het levens- en arbeidskader, de grote mobiliteit en de omvangrijke immigratie hebben de

⁹¹ L. Drukker, *De Sexueele Criminaliteit in Nederland*, 's-Gravenhage 1937, pag. 95 en 96.

⁹² Idem, pag. 94-97.

⁹³ Dieteren, o.c., pag. 145.

⁹⁴ Idem, pag. 148.

criminaliteit zonder twijfel ten sterkste beïnvloed. Het is onze indruk, dat de criminogene werking van deze factoren bijzonder sterk is geweest in de periode 1900-1910 en wel bijzonder in de grote mijn gemeenten. Tijdens deze jaren was de streek er nog niet aan toe de noodzakelijke voorzieningen te treffen om de overgang op te vangen”.

Daarnaast wijst hij op het verstedelijkingsaspect van de industrialisatie: het feit dat de nieuwe woningen werden verspreid over de verschillende dorpsgemeenschappen, heeft het ontstaan van één grote stad voorkomen. Toch kleefden aan deze bouwwijze bezwaren:

“Helaas werden echter verschillende van deze woninggroepen uit een oogpunt van verantwoorde ruimtelijke ordening wel zeer ongelukkig geprojecteerd, ver afgelegen bijvoorbeeld van de kom der gemeente, midden in het veld en daardoor niet verbonden met het rioeringsnet. Hierdoor werd onvermijdelijk ghetto- en achterbuurtvorming sterk bevorderd. De geografische afstand tussen dorp en woninggroep symboliseerde duidelijk de sociale afstand tussen beide”.⁹⁵

Dieteren heeft op zeer uitgebreide wijze beschreven hoe de migratie de samenleving in de Mijnstreek heeft beïnvloed in de periode 1900-1930. Ook hij gaat echter niet in op de mogelijkheid van een selectief opsporings- en vervolgingsbeleid ten aanzien van de immigranten.

Volgens Pover is er vóór de tweede wereldoorlog een duidelijke link aanwijsbaar tussen het verloop van de criminaliteit in de Mijnstreek en het procentuele aandeel van immigranten in de totale criminaliteit.⁹⁶ In de periode 1923-1925 was het aantal niet in Limburg geboren delinquenten het grootst, namelijk 45,7% van het totale aantal volwassen mannelijke delinquenten. De daling van de criminaliteit tijdens de economische crisis in de jaren dertig was voor een groot deel het gevolg van de sterke vermindering van de criminaliteit van de in Duitsland geboren immigranten. Ook trad er tijdens de crisisjaren een zogenaamd “sociaal-economisch verstroevingsproces” op, dat leidde tot een afname van de bevolking en een daling van de criminaliteit.

In de stijging van de criminaliteit na de tweede wereldoorlog hadden de buitenlandse immigranten nauwelijks enig aandeel; deze stijging kwam vooral op naam van de binnenlandse – niet in Limburg geboren – immigranten. Met name de zedencriminaliteit en – in mindere mate – de vermogenscriminaliteit hebben volgens Pover invloeden ondergaan van

⁹⁵ Idem, pag. 153 en 97.

⁹⁶ Pover gaat uit van het aantal veroordeelden.

de migratie. De agressieve misdaad moet als een meer inheems verschijnsel worden gezien.

Met betrekking tot de gemeente Heerlen kan worden gesteld dat in de periode 1923-1925 zich daar dezelfde ontwikkeling voordeed als in de gehele Mijnstreek: er was een duidelijke invloed te ontdekken van de immigratie op de stijging van de misdaad. In latere perioden, met name de jaren 1952-1954, kan in de cijfers geen grond meer worden gevonden voor de stelling dat de immigratie in Heerlen een criminogene factor van betekenis zou zijn. Wel moeten we hier rekening houden met de mogelijke criminaliteit, gepleegd door de tweede generatie van immigranten: zij worden in de statistiek gerekend tot de autochtonen, de in Limburg geboren.

De processen van industrialisatie, urbanisatie en immigratie moeten volgens Pover niet zozeer worden gezien als de oorzaken van de stijging van de criminaliteit in de Mijnstreek. Veeleer hebben zij bijgedragen aan de veranderingen in de aard van de misdaad:

“Bij het criminaliteitsonderzoek is echter reeds met grote duidelijkheid gebleken, dat vóór de industrialisatie van de tegenwoordige mijnstreek criminaliteit hier allermint een zeldzaam voorkomend verschijnsel heeft gevormd, hoewel het samenlevingspatroon toen nog door een grote mate van homogeniteit en stabiliteit werd gekenmerkt. Industrialisatie, immigratie en urbanisatie bleken hoofdzakelijk een kwalitatief stempel op het verloop der criminaliteit te hebben gedrukt doordat tegenover een sterke daling van de geweldscriminaliteit een even aanzienlijke stijging der vermogenscriminaliteit en ook een beduidende toeneming van het aantal zedenmisdrijven heeft gestaan”.

Het “omgaan” van de criminaliteit, dat wil zeggen de verschuiving van een criminaliteitsbeeld dat wordt gekenmerkt door een hoge mate van geweldscriminaliteit naar een beeld waarin de vermogensdelicten de hoofdrol spelen, heeft zich het eerst in de gemeente Heerlen gemanifesteerd: in deze gemeente lag reeds in de jaren 1937-1939 het niveau van de vermogensdelicten gelijk met dat van de geweldsdelicten. In de rest van de Mijnstreek trad dit verschijnsel pas na de tweede wereldoorlog op. Dit duidt erop dat Heerlen als eerste mijngemeente uitgroeide tot een stad van betekenis en ging fungeren als hoofdstad van de streek.

⁹⁷ Pover, o.c., pag. 215-222 en 248-249.

⁹⁸ Idem, pag. 257-258.

⁹⁹ Idem, pag. 82.

In zijn studie over de criminaliteit van Nijmegen en omstreken schetst Van Rooy de belangrijkste invloeden van een groeiende industrie op de plaatselijke samenleving. Hij wijst daarbij ook op het verschijnsel dat de stad door de groeiende industrie ook een aantrekkingskracht gaat uitoefenen op bestuursactiviteiten ten gevolge waarvan de belangrijkste instellingen zich daar gaan vestigen en de verzorgingssector groeit; daarnaast trekken veel “sociaal zwakke” gezinnen naar de stad omdat zij zich willen onttrekken aan de sterke sociale controle in hun eerdere omgeving. Dit zijn dan vaak “tot criminaliteit gepraedisponeerden” die zich vooral aan vermogensdelicten schuldig maken.¹⁰⁰

Het is opmerkelijk dat geen van de hiervóór behandelde auteurs wijst op de mogelijkheid van – laat staan onderzoek heeft gedaan naar – de component van de selectieve opsporing en vervolging ten aanzien van immigranten als verklarende factor voor hun veelal hogere geregistreerde criminaliteit. Wel zijn er auteurs die de intensiteit van opsporing en vervolging in het algemeen in Limburg hebben onderzocht in verband met de hoogte van de cijfers.

De intensiteit van de opsporing

Een verklaring voor het hoge Limburgse misdaadcijfer betreft de wijze waarop de cijfers zelf tot stand zijn gekomen en de omvang van het zogenaamde “dark number” of, zoals Havermans het noemt, de “Dunkelziffern”: het aantal niet ontdekte c.q. vervolgte maar wel gepleegde strafbare feiten. Deze theorie komt in het kort hierop neer: de intensiteit van de opsporing en vervolging is om diverse redenen in de zuidelijke provincies, met name in Limburg, groter dan elders waardoor het aantal niet-ontdekte feiten geringer is en het cijfer der geregistreerde misdaad hoger. Deze grotere intensiteit wordt door sommigen gezien als een gevolg van de aanwezigheid van extra politie-eenheden in Limburg (de marechaussee) en in de Mijnstreek (de mijnpolitie). De theorie wordt veelal de “marechaussee-theorie” genoemd, wanneer men doelt op de extra opsporingsinspanningen van dit militaire politiekorps.

Volgens Litjens hebben verschillende politie- en justitiefunctionarissen ervaren dat de intensiteit van de vervolging in de zuidelijke provincies beslist hoger was dan elders. Een verklaring hiervoor is te vinden in de “normatieve maatschappijstructuur”: vooral ten aanzien van de seksuele

¹⁰⁰ Van Rooy, o.c., pag. 365-383.

criminaliteit golden hier strenge normopvattingen; vergrijpen worden sneller als crimineel aangeduid. Litjens schrijft hierover:

“Alles samenvattende geloven wij dat men, op grond van mededelingen uit de praktijk en op grond van het norm-element, rustig kan besluiten tot een enigzins gekleurde criminaliteitsstatistiek voor de katholieke provincies. Dit geldt dan waarschijnlijk vooral ten aanzien van die misdrijven, waarbij een variërend normbegrip voorkomt: de sexuele criminaliteit.

Van de andere kant geloven wij niet dat de Dunkelziffen zo sterk zijn, dat hieruit de hogere criminaliteitscijfers volledig verklaard kunnen worden. Naar onze mening zijn de cijfers in het algemeen juist, al zal het misschien noodzakelijk zijn een correctie aan te brengen wanneer men ze gaat vergelijken met cijfers uit andere provincies”.¹⁰¹

Litjens is ook tot de conclusie gekomen dat het korps mijnpolitie een zeer sterke activiteit aan de dag legde.¹⁰²

Havermans dacht dat er geen reden was uit te gaan van een sterkere activiteit van de politie in de katholieke streken. Het zou zelfs meer gerechtvaardigd zijn het tegenovergestelde aan te nemen; in deze gebieden zouden de Dunkelziffen lager kunnen zijn nu door de bemiddelende activiteiten van de geestelijkheid meer delinquenten uit de handen van de politie blijven:

“Wat nu nog de rol van de geestelijkheid betreft: bij besprekingen met delinquenten kwam mij menigmaal ter ore, dat een geestelijke al in een zaak gemoeid was geweest vóórdat de politie eraan te pas kwam. Natuurlijk zag ik in zulke gevallen de priester nooit optreden als de man, die de politie op de delinquent afjaagt.

Integendeel, het devies van de priester luidt: redden wat te redden is, hetzij in het belang van de misdadiger, hetzij in dat van zijn gezin”.¹⁰³

Volgens Vrucht wordt er in Limburg vooral streng opgetreden tegen smokkelaffaires:

“Bovendien geldt in ons land bij de rechtspleging het beginsel der opportuniteit. Dat past de rechter toe, door in streken, waar openbare dronkenschap en vechtpartijen veel voorkomen, de drankwet streng toe te passen en rustverstoring streng te straffen, maar daaruit

¹⁰¹ Litjens, o.c., 1973, pag. 22.

¹⁰² Idem, pag. 21.

¹⁰³ Havermans, o.c., pag. 11 en 12.

volgt ook, dat op grond van datzelfde beginsel sommige misdrijven slap vervolgd worden. (...) Dan lette men op de geographische ligging. Groningen, Drente, Brabant en Limburg vooral, zijn door haar ligging aangewezen verblijfplaatsen voor smokkelaars en geen 'misdadigers' worden zoo scherp vervolgd als deze".¹⁰⁴

Volgens Pover gaat de marechaussee theorie later niet meer op; na de tweede wereldoorlog werden de opsporingsbevoegdheden van deze politie drastisch ingeperkt en was hun zogenaamde burgerlijke taak nog maar een fractie van wat zij vroeger is geweest. Van de zijde van de marechaussee kon sindsdien geen sterke regionale opvoering van de opsporingsactiviteit meer worden verwacht. De aanwezigheid van de mijnpolitie had echter wel een versterkte opsporingsactiviteit tot gevolg. Van de gemeentepolitie kan worden gezegd dat het percentage opgehelderde zaken – te Heerlen althans – als zeer hoog dient te worden gekwalificeerd. Hij concludeert hieruit dat de opsporingsintensiteit in die gemeente op een hoog niveau ligt.

“Voor de gehele mijnstreek zal daarom aangenomen mogen worden, dat ook het dark number der criminaliteit in ruimere zin nl. het aantal werkelijk gepleegde doch niet ter kennis van de politie gekomen misdrijven hier vergelijkenderwijze niet zeer hoog zal kunnen liggen”.¹⁰⁵

Andere verklaringen

De ondergeschiktheid van de Limburgse katholieken aan het kerkelijk gezag is reeds ter sprake gekomen bij de bespreking van het katholicisme als criminogene factor. Zo wijst Bongers op de mogelijkheid dat het formalistische karakter van het geloof de zelfstandigheid en daarmee ook de persoonlijke moraliteit van de gelovigen verzwakte. Volgens Kempe leidde het kerkelijk gezag tot een geringere zelfstandigheid van de katholieken tegenover het leven en werkte vooral het wegvallen van dit gezag criminogeen. Van Rooy dacht dat de ondergeschiktheid aan het kerkelijk gezag de rigiditeit verhoogde en dus het aanpassingsvermogen aan veranderende normen verminderde.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Chr.J. Vrucht, *Crimineele Statistiek*, in: *Katholiek Sociaal Weekblad* 1915, pag. 352-354.

¹⁰⁵ Pover, o.c., pag. 287.

¹⁰⁶ Zie de noten 75, 77 en 83.

Pover benadrukte het feit dat de rooms-katholieke geestelijkheid als enige in Limburg gedurende langere tijd het volle gezag heeft uitgeoefend. Hij kende veel belang toe aan de historische factor van de staatkundige versnippering van het gebied en het feit dat de bewoners van de streek aan zeer wisselende wereldlijke heerschappijen onderworpen zijn geweest, omdat

“in deze streken in het verleden nimmer een permanente en stabiele gezagsverhouding tussen de bevolking en een burgerlijke overheid tot stand is kunnen komen. (...) Wat dit betreft, dient men in Zuid-limburg en de mijnstreek in het algemeen rekening te houden met historisch diepgewortelde gevoelens van reserve, wantrouwen, angst of zelfs afkeer, in ieder geval echter met een hypercritische instelling van de oud ingezetenen tegenover begrippen als staat, justitie en politie en tegenover degenen, waardoor deze begrippen een concrete gestalte plegen te krijgen.

De belangrijke keerzijde hiervan is, dat de enige vorm van gezag, welke door de eeuwen heen duurzaam van karakter is geweest nl. het gezag van de Rooms-Katholieke geestelijkheid hier aanzienlijk aan invloed en prestige heeft kunnen winnen”.¹⁰⁷

De zich wijzigende gezagsverhoudingen ten tijde van de industrialisatie hebben een ernstige crisis teweeggebracht bij de autochtone bevolking en veel oude zekerheden ondermijnd, aldus Pover. Dit kon weer leiden tot “conflicts of conduct norms”, hetgeen de kans op het plegen van delicten vergrootte. Het feit dat de criminaliteit in de streek het ongunstigste was in de periode 1923-1925 is te verklaren door de omstandigheid dat toen de meest ingrijpende veranderingen in het maatschappelijk leven van haar bewoners plaats grepen.¹⁰⁸

Zoals we hieruit kunnen afleiden, is het sterke gezag van de geestelijkheid een door de autochtonen vertrouwd en geaccepteerd verschijnsel. De komst van de mijnen heeft in de turbulente aanvangsfase dit gezag enigszins aan het wankelen gebracht. Op de eerste plaats doordat de sociale contacten in het algemeen “verzakelijkten” en de mijnen een nieuwe autoriteit vormden met veel invloed. De verhouding tussen burger en Kerk werd daardoor wat lossen; op het sociale vlak nam de betrokkenheid met de directe omgeving af, de samenleving werd gekenmerkt door een grotere mate van anonimiteit. Een tweede omstandigheid die de grip van de Kerk deed verzwakken, was de instroom van veel niet-

¹⁰⁷ Pover, o.c., pag. 260.

¹⁰⁸ Idem, pag. 264.

katholieke vreemdelingen. Zij waren in het geheel niet gewend aan een geestelijk gezag en voelden zich nauwelijks betrokken bij de hier geldende gebruiken en omgangsvormen. In het werk van Dieteren kunnen we lezen hoe de clerus zich in de periode 1900-1930 heeft ingespannen om de band tussen de reeds hier gevestigde bevolking, de nieuwkomers en de Kerk te verstevigen.¹⁰⁹ De immigranten werden zo snel mogelijk in de plaatselijke samenleving geïntegreerd door wat Dieteren noemt “sluiswachters”: de christelijke woningbouwverenigingen (ressortierend onder “Ons Limburg”) die veel woningbouw realiseerden voor vreemdelingen, de woninginspectrices en de zielzorg. Vooral aan de zielzorg werd in deze periode veel belang gehecht:

“Een belangrijk gedeelte van de Limburgse clerus werd in groeiend aantal vrij gemaakt voor de zielzorg in de mijnstreek. (...)

Omdat hij ervan overtuigd was, dat de woninggroepen bijzondere zorg nodig hadden, wist Dr. Poels te bewerken, dat de bewoners daarvan huisbezoek ontvingen, niet alleen van de parochiële zielzorgers, maar ook van daarvoor aangewezen Paters Franciscanen. Deze laatsten bezochten vele jaren lang regelmatig de bewoners van vele woninggroepen in de Mijnstreek. Op deze wijze werd getracht de bewoners van de nieuwe wijken in het parochiële leven te integreren”.¹¹⁰

Daarnaast wilde de geestelijkheid voorkomen dat de parochievorming achterop raakte bij de demografische ontwikkelingen en werd de bouw van kerken, parochiehuizen, verenigingsgebouwen en scholen onverwijld ter hand genomen.

Kortom, de katholieke leiders in de Mijnstreek hebben diverse wegen bewandeld om ervoor te zorgen dat hun gezag niet zou worden ondermijnd en om de bewoners van de streek te behoeden voor geloofsafval en slechte invloeden. Het is dan ook niet zo heel verwonderlijk dat in de geschriften over de maatschappelijke problemen in de Mijnstreek ten tijde van de industrialisatie¹¹¹ weinig of niets wordt vermeld over het functioneren van een burgerlijke overheid. De burgemeester komt slechts zelden ter sprake, over de gemeenteraad wordt niet gerept. Ook hieruit kunnen we afleiden dat de positie van de clerus sterk was, hetgeen een argument kan zijn in het voordeel van Bongers, Kempe en Van Rooy, die de hoge criminaliteit onder de katholieken mede toeschrijven

¹⁰⁹ Dieteren, o.c., pag. 92-107.

¹¹⁰ Idem, pag. 102-103.

¹¹¹ Zie bijvoorbeeld Dieteren, o.c., Pover, o.c., Messing, o.c. en Kreukels, o.c.

aan het overheersende kerkelijk gezag en de daaruit voortvloeiende geringe zelfstandigheid van de katholiek.

In de periode 1910-1930, toen de bevolking van de Oostelijke Mijnstreek zich verdrievoudigde, was de invloed van de Kerk op het dagelijks bestaan minder sterk; ook werden de mensen in de streek geconfronteerd met veel vernieuwingen, die niet altijd als positief werden ervaren. De mening van Kempe dat het wegvallen van een sterk gezag criminogeen kan werken, is in het licht van hetgeen Pover schrijft over de zeer ingrijpende maatschappelijke veranderingen in het begin van de jaren twintig, een mogelijke verklaring voor de in die tijd hoge criminaliteitscijfers.

Een ander aspect dat niet specifiek is voor Heerlen of de Mijnstreek maar wel voor de provincie als geheel, is de grensligging. Limburg ziet eruit als een lange smalle strook, aan de oostzijde grenzend aan Duitsland, aan de westkant aan België.

De Roos bekeek deze factor in samenhang met de criminogene werking van de immigratie. Het waren vooral de grensprovincies en de provincies met grote agglomeraties, nijverheids- of handelscentra, die de meeste immigranten trokken. Onder deze immigranten bevonden zich volgens De Roos in de regel veel minderwaardige elementen die het criminaliteitscijfer konden doen stijgen.

Hij was van mening dat de immigratie in Limburg op de zeer omvangrijke criminaliteit in die provincie onmiskenbaar van invloed was.¹¹²

Pover maakte onderscheid tussen de grenslandcriminaliteit in engere zin – de smokkelarij – en de stimulerende invloed die de grenslandsituatie heeft op de gelegenheid tot het over de grens verrichten van handelingen, die in het eigen land zijn verboden. De smokkelarij is vooral tijdens de beide wereldoorlogen omvangrijk geweest. De criminogene werking van de grenslandsituatie is in de Mijnstreek voortdurend van betekenis geweest; het zeer ongunstige criminaliteitscijfer in de jaren 1923-1925 is daarbij negatief beïnvloed door de sterke grensmobiliteit en de moeilijk te controleren illegale infiltraties in die tijd.¹¹³

¹¹² De Roos, o.c., pag. 218-222.

¹¹³ Pover, o.c., pag. 302-307.

Conclusie

De sociaal-economische geschiedenis van de stad Heerlen kende tussen 1900 en 1965 diverse aspecten die kunnen worden gerelateerd aan de opmerkelijke ontwikkelingen die de criminaliteit in deze periode doormaakte. Voor de verklaring van dit verschijnsel is het wellicht geraden nauwer aan te sluiten bij de moderne criminologische literatuur. Die biedt mogelijkheden nader in te gaan op veranderingen in de maatschappelijke structuur en de daarmee samenhangende relatiepatronen en sociale netwerken. Onder zulke omstandigheden veranderen ook de vormen van controle, loopt afwijkend gedrag meer in het oog en worden overtreders van de regels krachtiger aangepakt.

De ontwikkelingen op het gebied van de criminaliteit in Heerlen lieten tot omstreeks 1920 geen beeld zien dat bijzonder afweek van de periode vóór de komst van de mijnindustrie: tussen 1900 en 1920 overheersten de agressieve delicten en steeg de criminaliteit gestaag.

Het karakter van de geregistreerde misdaad in Heerlen maakte tussen 1920 en 1930 een gedaanteverwisseling door: de agressieve delicten vertoonden een opmerkelijk sterke daling; ook de vermogenscriminaliteit daalde enigszins. Na 1930 namen de vermogensdelicten de belangrijkste plaats in binnen de geregistreerde misdaad. Deze mutatie in de criminaliteit heeft zich in Heerlen eerder voltrokken dan in de rest van de Oostelijke Mijnstreek: daar nam de vermogenscriminaliteit ook wel toe maar vertoonde de agressieve criminaliteit nauwelijks een daling. Deze ontwikkeling kan samenhangen met het gegeven dat Heerlen zich als eerste ontwikkelde tot stad van betekenis. Een hoge agressieve criminaliteit wordt immers veelal als een typische “plattelands”-trek beschouwd terwijl in verstedelijkte gebieden normaliter de vermogensdelicten in de meerderheid zijn.¹¹⁴

Pover was van mening dat de ontwikkelingen op het gebied van de criminaliteit in de Mijnstreek vooral samenhangen met de veranderingen die de industrie in het samenlevingspatroon teweeg heeft gebracht; hij noemde dit “sociale transformatiecriminaliteit”.¹¹⁵

Ik wil op deze plaats echter wijzen op een omstandigheid die in de jaren twintig en dertig, en ook daarna, typisch was voor Heerlen: de heterogeniteit van de bevolking, zowel ten aanzien van hun herkomst als ten aanzien van hun beroep, inkomen en sociale status. De immigratie in

¹¹⁴ Van Rooy, o.c., pag. 385-399.

¹¹⁵ Pover, o.c., pag. 257-258.

Heerlen in die tijd onderscheidde zich van de andere gemeenten in die zin, dat niet alleen mijnarbeiders er waren komen wonen. De mijnkolonies lagen immers vooral in de aangrenzende gemeenten en Heerlen trok ook mensen uit de verzorgende beroepen naar zich toe. Daar kwam bij dat het beroep van mijnwerker in deze jaren nog niet hoog werd gewaardeerd.¹¹⁶ De hogere mijnbeambten waren daarentegen sterk vertegenwoordigd in wat ik hierboven heb aangeduid met "bestuurlijke elite". Zij genoten daardoor aanzien en invloed. Wat we dus zien, is een samenleving van mensen met zeer verschillende opvattingen, herkomst en inkomen: de industrie-arbeiders, de hogere mijnbeambten, de boeren en de mensen die in de verzorgende sector werken,¹¹⁷ mensen met zeer ongelijke sociale status, materiële mogelijkheden en levensbeschouwingen. Blau en Blau zijn van mening dat een zo grote mate van sociale ongelijkheid kan leiden tot wrijvingen, hetgeen kan uitmonden in geweld:

"Ascriptive socioeconomic inequalities undermine the social integration of a community by creating multiple parallel social differences which widen the separations between ethnic groups and between social classes, and it creates a situation characterized by much social disorganization and prevalent latent animosities".

Een toestand van desorganisatie leidt tot ontevredenheid, frustratie en vervreemding, die zijn uitweg zoekt in geweld.¹¹⁸

Vergelijkbaar hiermee is de door Runciman ontwikkelde theorie over de relatie tussen "relatieve deprivatie" en agressieve criminaliteit.

Relatieve deprivatie is het gevoel achtergesteld te worden bij mensen die in een vergelijkbare positie zitten, het gevoel ongelijk behandeld te worden, anders gezegd, het gevoel gedepriveerd te zijn ten opzichte van soortgenoten:

"If A, who does not have something but wants it, compares himself to B, who does have it, then A is 'relatively deprived' with reference to B. Similarly, if A's expectations are higher than B's, or if he was better off than B in the past, he may when similarly placed to B feel relatively deprived by comparison with him".¹¹⁹

¹¹⁶ Dieteren, o.c., pag. 72-73.

¹¹⁷ Voor wat betreft de inkomensverschillen tussen ondergrondse en bovengrondse mijnwerkers verwijs ik naar C. Blankevoort, *Sociale voorzorg in het belang van de arbeiders der Nederlandse Kolenmijnen*, Heerlen 1926, pag. 19 en M. Kemp, *De Limburgsche mijnen in economisch en sociaal opzicht*, Maastricht 1935, pag. 35.

¹¹⁸ J.R. Blau en P.M. Blau, The cost of inequality, in: *American Sociological Review* 1982, pag. 119.

¹¹⁹ W.G. Runciman, *Relative Deprivation and Social Justice*, Berkeley 1966, pag. 10-11.

Een dergelijke vorm van deprivatie heeft zich mogelijk ook voorgedaan onder een deel der Heerlense bevolking in de jaren 1900-1930, en dan vooral onder de in Heerlen woonachtige mijnwerkers. Zij werden als mijnwerker niet hoog gewaardeerd, noch door familie noch door vrienden en buurtschap. Daarentegen werden zij als arbeidskracht door de mijnen zeer zeker hoog gewaardeerd; de hoogte van de beloning voor het werk wekt de indruk dat zij wel degelijk een hogere sociale status verdienden. Wellicht hebben deze tegenstrijdige gevoelens en de idee dat men werd “ondergewaardeerd”, geleid tot spanningen, frustraties en fricties, zowel in het gezin als daarbuiten.

Relatieve deprivatiegevoelens ontstonden eveneens wanneer iemands sociale of materiële positie drastisch verslechterde, bijvoorbeeld door werkloosheid of arbeidsongeschiktheid. Dit verschijnsel heeft zich wellicht voorgedaan in de jaren dertig, toen de economische situatie in de streek ernstig achteruit ging: de mensen (niet alleen de mijnwerkers) moesten harder werken voor een lagere beloning. De frustraties die daaruit ontstonden, zijn ook af te leiden uit de onrust in de mijnen in de jaren twintig: acties en stakingen komen voor, hetgeen een duidelijk teken is voor de aanwezigheid van frustratiegevoelens.

We hebben geconstateerd dat de criminaliteit tot omstreeks 1920 vooral agressief van aard was, hetgeen een kenmerk is van frustratie, en kan zijn veroorzaakt door gevoelens van deprivatie.

Een ander typisch kenmerk van de Heerlense samenleving in het tijdperk van de mijnindustrie was de gezagsstructuur en de wijze waarop sociale controle werd uitgeoefend. Vóór de komst van de mijnen was Heerlen een agrarisch dorp waar iedereen op de hoogte was van elkaars beslommingen en de informele sociale controle groot was. De verhouding tussen burgers en geestelijkheid was goed, de Kerk was het toonaangevende gezag in de gemeente. Ook werd de politie in deze tijd nog meer beschouwd als vriend en hulpverlener dan als “sterke arm”. Van de Ven merkt hierover op:

“Slechts weinigen hadden moeite met onze politie die in haar keurige pakjes de orde handhaaft of in geval van brand krachtdadig ingrijpt”.¹²⁰

Met de komst van de industrie veranderde echter het nodige in deze gemeidelijke en traditionele samenleving. De bevolking van Heerlen nam het meest toe ten opzichte van de andere mijngemeenten, zowel in

¹²⁰ M.M.E. van de Ven, *Het Heerlen van heden*, in: *40 jaren spoor en mijnen in Zuid-Limburg, 1896-1936*, Heerlen 1936, pag. 211-224.

de periode 1900-1920 als in de jaren na de tweede wereldoorlog. Heerlen kreeg een gemengde, zeer mobiele bevolking; de verhoudingen tussen burgers onderling werden minder hecht, de anonimiteit binnen de gemeenschap werd groter, de vervreemding nam toe. De nieuwkomers werden lang niet door iedereen met open armen ontvangen en de afwijkende levensopvattingen van de vreemdelingen wekten gevoelens van wantrouwen op bij veel autochtonen. Ook het karakter van het gezag veranderde: de Kerk had minder grip op de bevolking dan voorheen, veel immigranten hadden een andere godsdienst dan de katholieke. Daarnaast had een geheel nieuw gezag zijn intrede gedaan: de mijnen. Vooral de bouw van de vele woninggroepen en gezellenhuizen en de wijze waarop daar de formele en informele sociale controle werd uitgeoefend, heeft invloed gehad op de verhouding tussen burger en gezag, in het bijzonder op de houding van de inwoners van Heerlen tegenover het sociale controle-apparaat bij uitstek: de politie. De mijnpolitie was voortdurend duidelijk aanwezig en oefende strenge controle uit. De gevolgen van wangedrag konden zeer ingrijpend zijn. Er kon zich gemakkelijk een verschuiving voordoen in de relatie tussen controlerend apparaat en de burgers: de zogenaamde “consensus policing” werd verdrongen door “military policing”. Lea en Young¹²¹ omschrijven “consensus policing” als volgt:

“As the name implies, consensus policing is policing with the support of the community. The community supports the police because it sees them as doing a socially useful job”.¹²²

Deze vorm van “policing” heeft een aantal kenmerken die we in Heerlen vóór de komst van de mijnpolitie terugvinden: op de eerste plaats staat het publiek achter de politie en waardeert, althans accepteert haar taken en werkwijzen. De politie heeft niet veel méér juridische bevoegdheden dan de burger. Daarnaast is er een omvangrijke informatiestroom tussen politie en publiek waardoor de kans op “stereotyping” (selectieve opsporing van groepen of individuen die men bij voorbaat verdenkt op grond van uiterlijke kenmerken) kleiner is. Bij “military policing” zien we tegenovergestelde tendensen: de burgers staan vijandig tegenover de politie en de informatiestroom wordt minder. De politie is daardoor in het uitoefenen van haar opsporingstaken meer aangevoelen op eigen informatie en de kans op “stereotyping” neemt toe. Het

¹²¹ J. Lea en J. Young, *What is to be done about law and order?*, Harmondsworth 1984, pag. 169-197.

¹²² Idem, pag. 169.

gevolg hiervan kan zijn dat de gemeenschap op willekeurige wijze door het politie-apparaat wordt “bestookt” zonder dat er duidelijke aanwijzingen zijn voor de aanwezigheid van criminaliteit:

“Investigative policing, like investigative journalism, is a rare event. The typical crime is reported to the police by the public and is solved through public cooperation. (...) Thus the flow of information from the public to the police is crucial. Where the public support the police, they will maintain the flow. (...)”

Where information flow declines, instead of reacting to public information the police act proactively according to their own hunches and generalizations. (...) So if the police take to stopping and searching ‘likely’ candidates in the street for a particular offence, they are almost certain to stop a vast number of innocent people. Precisely because of this innocence, anger with and alienation from the police is the very likely result”.¹²³

Hiervóór heb ik meerdere ontwikkelingen op het gebied van de criminaliteitsbestrijding in Heerlen beschreven, die in de richting wijzen van “military policing”: zo is erop gewezen dat de mijnpolitie in de kolonies een zeer grote mate van zeggenschap had, die veel burgers huiverig deed staan tegenover het betrekken van een koloniewoning. Men voelde zich door de voortdurende aanwezigheid van de mijnpolitie in zijn vrijheden beknot; de mijnpolitie werd min of meer als een “bedreiging” gezien voor het behoud van werk en woning. Ook is naar voren gekomen dat de mijnpolitie vaak buiten de mijnterreinen actief was, hetgeen meerdere malen aanleiding heeft gegeven tot klachten. Door de gewone politie werd overigens in de jaren vijftig geklaagd over het achterop raken van het contact tussen burgers en politie.

Deze en andere gebeurtenissen wijzen in de richting van een verschuiving van “consensus” naar “military policing”, al gaat het wellicht te ver aan te nemen dat alle kenmerken van “military policing” aanwezig waren.

Een verschuiving als hierboven aangeduid, kan leiden tot een toename van criminaliteit, met name delicten die duiden op verzet tegen het geldende gezag en tegen de geldende maatschappijstructuren zoals vernieling, collectief geweld en andere – niet tegen één persoon gerichte – ruwheidsdelicten. In dit verband wil ik wijzen op de relatief hoge cijfers voor “belediging” en voor “misdrijven tegen de openbare orde” in 1926

¹²³ R. Kinsey, J. Lea en J. Young, *Losing the fight against crime*, Oxford 1986, pag. 37-39.

respectievelijk 1924, en de relatief hoge cijfers voor “wederspanningheid” in Heerlen tot omstreeks 1925.

Ook vermogensdelicten kunnen een uiting zijn van verzet, zowel tegen het geldende gezag als tegen de heersende economische omstandigheden. De stijging van de vermogenscriminaliteit die zich in Heerlen vanaf de jaren dertig manifesteert, kan zowel worden verklaard vanuit het oogpunt van veranderingen in het karakter van “policing” als vanuit de hierboven besproken “relatieve deprivatie”-theorie.

In de jaren zestig en zeventig zien we in Heerlen en de rest van de Mijnstreek wederom een ongunstige situatie op economisch gebied ontstaan: in 1965 wordt definitief een begin gemaakt met de afbouw van de Limburgse mijnindustrie. Medio 1974 zijn alle mijnwerkers afgevoerd en in december van dat jaar wordt de steenkolenwinning definitief stopgezet. De bevolking in de regio was echter niet voorbereid op een toekomst zonder de mijnen: men was zozeer opgegroeid met het fenomeen mijn dat men zich niet kon voorstellen dat ze ooit zouden verdwijnen. Nu dit toch gebeurde, onstonden bij velen gevoelens van onrust en zelfs van paniek. De mijnsluitingen vonden plaats in een tijd die reeds werd gekenmerkt door deconfessionalisering, sociale omwenteling en generatieconflicten, hetgeen de onrust nog meer versterkte. Tevens ontstond in deze tijd ook in andere steden en landen een intolerante houding van met name de jeugd tegenover het heersende gezag in het algemeen en de “sterke arm” in het bijzonder. De beide hierboven gehanteerde uitgangspunten – relatieve deprivatie en “military policing” – krijgen nog meer gewicht en kunnen een verklaring vormen voor de ontwikkelingen in de misdaad die zich daarna in Heerlen hebben voorgedaan.